

Perry Anderson: Ett Ryssland som inte passar in

[Ur *New Left Review*, nr 94, juli/augusti 2015. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Innehållsförteckning

Kluvenhet.....	2
Garant av ordningen.....	4
1. Chocker.....	6
Gränstrakterna.....	9
Ukrainas upplösning.....	10
Nederlag och motreaktion.....	11
Felbedömningar.....	14
2. Resurser?.....	15
Nyandlighet.....	16
Stormaktsvälde och nation.....	18
Fallen stat.....	21

Det har snart gått ett kvarts sekel sedan Ryssland lämnade kommunismen bakom sig. Dess nuvarande härskare har suttit vid makten i 15 år, och kommer när hans nuvarande mandatperiod är slut att ha haft en i stort sett lika lång ämbetsperiod som Brezjnev. Redan tidigt var uppfattningarna om hans regim i väst ytterst varierande. Att landet – efter en period av utbredd misär och oro som nästan kulminerade i statsbankrutt – under Putin åter hade börjat växa ekonomiskt och blivit politiskt stabilt var vid slutet av hans första ämbetsperiod uppenbart, och det var också den popularitet han åtnjöt på grund av detta. Men fränsett dessa fakta fanns det ingen samsyn. För det ena lägret, som vartefter tiden gick blev alltmer högljutt, var navet för Putins maktsystem korruption och förtryck: en nyauktoritär stat som i grunden var fientligt inställd till väst, med en täckmantel av juridiska attribut över en ömklig hierarki av tjuvar och ligister.

Denna uppfattning var främst förhärskande bland journalister, även om den inte begränsades dit: ett typexempel är boken *The New Cold War* [Det nya kalla kriget] (2009), av *The Economists* redaktör Edward Lucas, *Guardian*-journalisten Luke Hardings *Mafia State* [Maffiastat] (2012), *Fragile Empire* [Bräckligt imperium] av medarbetaren i *Standpoint*, Ben Judah, men inte mindre skarpt uttryckt av en jurist som Stephen Holmes. För Lucas hade Putin, efter att ha gripit makten med en ”cynisk kupp” och behållit den med hjälp av ”terrorist- och gangstermetoder”, ”kastat en mörk skugga över kontinentens östra hälft”. För Harding har Ryssland under Putins förmyndarskap ”blivit tyranniskt, våldsamt, grymt och – framförallt – omänskligt.” För Judah var Ryssland ”ett plågat, knäckt samhälle”, ett av ”historiens stora misslyckanden”, och kontrollerat av ett apokalyptiskt system, och eftersom ”Putin inte kan överge makten utan att riskera att bli arresterad” bör väst ”fråga sig om de inte bör ge honom exil för att undvika blodspillan.” För Holmes fanns det ”bakom masken av auktoritärt återupprättande” inget annat än ett ”frenetiskt laglöst utfordrande” av ”en socialt isolerad och glupsk oligarki som stred inbördes”, och vars ”olika grupper kämpar om att lägga vantarna på sin andel av de enorma kassaflödena”.¹

1 Lucas, *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, New York 2009, s 17 ff; Harding, *Mafia State: How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*, London 2011, s 292; Judah, *Fragile Empire: How Russia Fell In and Out of Love With Vladimir Putin*, New Haven 2013, s 2, 238-239; Holmes ”Fragments of a Defunct State”, *London Review of Books*, 5 januari 2012.

Det motsatta lägret hade större tyngd på universiteten, där arbeten av två ledande auktoriteter om det postkommunistiska Rysslands politik gav huvudsakligen positiva omdömen om vad Putin hade åstadkommit vid makten – men utan att underlåta att konstatera dess mörkare sidor. David Breitmans studie av landet under de två första decennierna efter Sovjetunionens fall, *The Return [Återkomsten]* (2011) utvecklade hans tidigare påstående att Ryssland hade blivit ett normalt medelinkomstland, med alla de typiska brister som ett sådant samhälle har – kompiskapitalism, korruption, ojämlika inkomster, partiska media, manipulerade val – men ett samhälle som var ojämförligt mycket friare än oljestaterna vid Persiska viken, som det ofta jämfördes med, mindre våldsamt än en så respekterad medlem i OECD som Mexiko, med mindre statlig kontroll av sin energi än Brasilien. De flesta ryssar upplevde att deras frihet hade ökat sedan 1997, och även att de var lyckligare. ”Tjänar det verkligen västs långsiktiga intressen”, frågade han sig, ”att utgå från en obevisad imperialistisk agenda, överdriva den nuvarande regimens auktoritära drag, och demonisera personerna i Kreml och romantisera deras liberala motståndare?”²

Richard Sakwa – som är den vetenskapsman som skrivit mest om Ryssland under det nya seklet: fyra större verk och ett överflöd av artiklar – hävdade, att även om Putin har utnyttjat den makt som han erbjöds av den konstitution han ärvde, så har han alltid agerat inom dess ramar, vars liberala normer aldrig har avfärdats. Det som hade uppstått under hans styre var varken ett modernt envælde – det fanns inget undantagstillstånd, inga massarresteringar, ingen censur av skrifter eller bilder – och inte heller en mildare variant av sovjetregimen, utan en ”dubbel stat” bestående av ett juridiskt konstitutionellt system och ett godtyckligt administrativt system som balanseras mot varandra med hjälp av Putins centrism. ”Den väsentligaste egenskapen hos Putins system”, skrev Sakwa i *The Crisis of Russian Democracy [Den ryska demokratins kris]* (2011), ”var att hålla de två pelarna i jämvikt.” När ”den kraftfulla slumrande potentialen hos den postkommunistiska demokratins formella institutioner” väcks till liv, så gör den ungefärliga balansen mellan de två pelarna det möjligt med en hoppfull utveckling framåt mot att uppnå vad han kallade västs ”standardpaket”: konstitutionalism, liberal demokrati och fria marknader”: ”Då kommer de institutioner som kopierats från standardpaketet gradvis att få ett eget självständigt liv, och den konstitutionella staten kommer att övervinna den administrativa regimens godtycklighet.”³

Kluvenhet

Dessa motsatta bedömningar var inte resultatet av olika ideologiska uppfattningar, som de brukade vara på 1930-talet eller under Kalla kriget. Alla delade samma politiska ståndpunkt, utfästelser mot det ”standardpaket” av västliga värderingar som Sakwa definierade, och vars skyddande förklädning är en mätare på ryska framsteg. Det kontrasterna mellan dem på sitt sätt återspeglar är istället objektiva tvetydigheter hos det system de beskriver. Dessa tvetydigheter genomsyrar systemets hela spektrum av ekonomiska, politiska och ideologiska former. Under större delen av perioden efter Jeltsin har det som mest intresserat kommentatorer från väst i allmänhet varit något som är ett avgörande test för varje kapitalistiskt system med självrespekt: marknadsfrihet och garanterade egendomsrättigheter. Hur har dessa den liberala ekonomins grundläggande kännetecken klarat sig under Putin? Många traditionella tecken pekar på att det har varit en företagsvänlig regim. Verkställande direktörer i väst skulle avundas en enhetlig företags- och inkomstskatt på 13%. Efter inträdet i Världshandelsorganisationen (WTO) låg taket för tull på industriprodukter under 8%. Till och med efter den internationella finanskrisen 2008 pendlade statsskulden runt 10% av BNP, med reserver på 500 miljarder dollar – en ställning som USA och EU:s stater bara kunde drömma om. Ända sedan

² Treisman, *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev*, New York 2011, s 340-350 ff, 389.

³ Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy: The Dual State, Factionalism and the Medvedev Succession*, Cambridge 2011, s xi-xiv; ”Transition as a Political Institution: Toward 2020”, i Maria Lipman och Nikolaj Petrov, red, *Russia in 2020: Scenarios for the Future*, Washington 2011, s 233-235, 250-251. På andra ställen konstaterar Sakwa att det ryska systemets dubbelhet inte är unik – Iran är ytterligare ett exempel.

sekelskiftet har betalningsbalansen praktiskt taget hela tiden legat på plussidan. Sedan Putin kom till makten har den privata sektorn ökat från 45 till 60% av ekonomin. Som han upprepade gånger har försäkrat investerarna: ”Vi bygger ingen statskapitalism.”

Men inom energisektorn, som 2011 stod för 52% av värdet på Rysslands export och 49% av statsinkomsterna, är gas ett statligt monopol och statens andel av oljeindustrin har under Putin ökat från nästan noll till ungefär 45%. Att det privata kapitalet fortfarande kontrollerar en majoritet av landets oljetillgångar gör Ryssland till ett undantag i dagens värld, tillsammans med bastioner för den fria marknadens principer som USA, Kanada och Storbritannien – praktiskt taget överallt annars, från Brasilien till Norge, Arabien till Angola, Indonesien till Venezuela, är offentligt ägande regel. Men fördelningen av egendomarna betyder mindre än förändringen av dem. Trots att Putin är väl medveten om att ett allmänt upphävande av 1990-talets tjuvgodsprivatiseringar – *prichvatizatsija* – skulle ha hälsats med en överväldigande popularitet, så avvisade han alla sådana uppfattningar. Men när han exproprierade Yukos-imperiet och på så sätt knäckte Jeltsiners mest äregiriga och skoningslösa oligarks makt, så ändrade han icke desto mindre i ett enda förödande slag situationen för de rika och privilegierade. Ödet för Chodorkovskij, som i lokala och utländska media skön målades som en jätte bland det nya Rysslands entreprenörer, skickade ett otvetydigt budskap till hans plundrarkollegor. De fick behålla sina miljarder, men med ett tyst medgivande. Hädanefter skulle ingen oligark fundera på att utmana statens makt, och när det krävdes skulle de alla vara redo att stå till tjänst. Där det gjorde skillnad, på ekonomins toppositioner, var inte privategendomen ovillkorlig. Den var beviljad – eller, som en del sa, med ett ord som härrörde inte så mycket från 1800-talets kolonialism som 1500-talets absolutism – inte olik en modern version av *pomestie*, den återkallningsbara mark som Ivan IV beviljade sina lakejer.⁴

Ursprunget till detta adelsmärke hos Putins system var de erfarenheter som formade honom i det postsovjjetiska samhällslandskapet. Efter att bolsjevikerna hade gjort oktoberrevolutionen i det tsaristiska Rysslands huvudstad flyttade de maktens säte till Moskva, som var lättare att försvara under inbördeskriget. Under Sovjetunionens hela livstid inskränktes det som kom att bli Leningrad gradvis till en politisk återvändsgränd, där de lokala ledarnas bana så gott som undantagslöst avbröts av död eller onåd. När den ryska ekonomin öppnades på 1990-talet, och det omdöpta St Petersburg återigen blev den stad som dess grundare hade avsett att den skulle vara, geografiskt och kulturellt västorienterad, så förändrades stadens möjligheter. När Putin återvände från KGB-tjänst i Dresden blev han omedelbart medarbetare till den nya borgmästaren Sobtjak, en liberal hjälte 1991, som gjorde honom ansvarig för stadens utländska ekonomiska förbindelser. Där befann han sig mitt i det korsande nätverk av politiskt inflytande och företagsmanövrer som band samman nya entreprenörer och gammal säkerhetspersonal med alla möjliga sorters juridiska och ekonomiska fixare, som med tiden skulle utgöra kärnan i hans regim. I slutet av decenniet flydde Sobtjak, som var föremål för utredning av utbredd korruption, till Paris med hjälp av Putin, som vid den tidpunkten arbetade i Kreml. Annars kom de flesta ledande medbrottslingarna i det system som uppstod efter 2000 från nätet av *pitertsij*: bland andra de nyliberala hökarna Tjubais, Kudrin och Gref, underrättelseagenterna Setjin, Ivanov och Jakunin, säkerhetscheferna Patrusjev och Bortnikov, juristkanonerna Medvedev och Kozak, och presidentens personliga miljardärkompisar, Timtjenko och bröderna Rotenberg.⁵

Inom denna konstellation, där samtliga har gjort sig personliga förmögenheter, har det aldrig funnits

4 Jämför Gerald Easter, ”Revenue Imperatives: State over Market in Post-Communist Russia”, i Neil Robinson, red, *The Political Economy of Russia*, Lanham 2013, s 62-66, med William Tompson, ”Putin and the ’Oligarchs’: a Two-Sided Commitment Problem”, i Alex Pravda, red, *Leading Russia: Putin in Perspective: Essays in Honour of Archie Brown*, New York 2005, s 200-201.

5 För en i allmänhet skarpsinnig och dokumenterad analys av det på personliga kontakter baserade nätverket i St Petersburg, se Thane Gustafson, *Wheel of Fortune: The Battle for Oil and Power in Russia*, Cambridge, MA, s 231-271, som dock artigt undviker Sobtjaks olycka, vars figur och öde beskrivs bitskt av Masha Gessen i *The Man Without a Face: The unlikely Rise of Vladimir Putin*, New York 2012, s 91-93, 124-125, 127, 134-144.

någon klar skiljelinje mellan ekonomiska liberaler och statliga *siloviki*: privat ackumulation av kapitaltillgångar har varit politiskt självklart för alla. Men när man bildar en hop istället för en klan blir det vanligt med personliga konflikter och skiftande allianser, vilka gör det möjligt för Putin att flytta runt positionerna och balansera intressen som han vill, som skiljedomare mellan staten och kapitalet i sin helhet. Den mest intelligenta bland hans ”politiska tekniker” – rådgivare i frågor om åsikter – har givit en livlig redogörelse för de uppfattningar som ligger bakom en sådan statskonst. I början av 2012 förklarade Gleb Pavlovskij: ”[Putin] såg kapitalismens ankomst till Ryssland på ett sovjetiskt sätt. Vi fick alla lära oss att kapitalismen är demagogernas kungadöme, bakom vilka stor-kapitalet stod och bakom det en militärapparat som strävade efter att kontrollera hela världen. Det är en väldigt tydlig, enkel bild som jag tror Putin hade i sitt huvud – givetvis inte som officiell ideologi men som en sorts sunt förnuft. Hans tänkande var att vi i Sovjetunionen var idioter. Vi hade försökt bygga ett rättvist samhälle när vi borde ha tjänat pengar. Om vi hade tjänat mer pengar än kapitalisterna i väst så skulle vi helt enkelt ha köpt upp dem, eller så kunde vi ha byggt ett vapen som inte de hade. Och det är allt. Det var ett spel och vi förlorade eftersom vi inte gjorde flera enkla saker: vi skapade inte vår egen kapitalistklass, vi gav inte vår sidas kapitalistiska rovdjur chansen att utvecklas och sluka de kapitalistiska rovdjuret på deras sida ... Jag tror inte att Putins tänkande har förändrats på något avgörande sätt sedan dess.”⁶

De oligarker som hade skapats under Jeltsin hade inte insett sin *ultima ratio* [sista utväg], och var tvungna att undervisas i den med hjälp av Yukos. Men behovet av dem ifrågasattes inte. Vladislav Surkov, en sorts prålig *consierge* [maffiarådgivare], sa till en journalist 2011, att Putin insåg att det var omöjligt att exproprierade oligarkerna eftersom det inte fanns tillräckligt många skickliga entreprenörer som kunde ersätta dem. Gruppen av affärsmän var ”väldigt liten och värdefull ... de är bärare av kapital, intellekt, teknologier.” Av det följde att ”oljemännen är lika viktiga som oljan. Staten måste göra mesta möjliga av båda.”⁷ I denna ekonomiska meningsbyggnad är det högsta grammatiska subjektet det sistnämnda.

Garant av ordningen

Hur är det med standardpaketets politiska ingredienser? Putin har alltid hävdats att det samhälle han härskar över är en demokrati. Få ifrågasätter att det inte är en polis- eller militärdiktatur. Yttrandefriheten som sådan, i tryck eller på Internet, är inte mycket sämre än i väst. Möjligheterna att utöva den på TV eller i pressen är mycket färre, men det finns få hinder på nätet, där Ryssland nu står med den största Internetpubliken i Europa. Friheten att resa är väl förankrad. Det finns en mer utbredd elektronisk övervakning av medborgarna i USA. Även om oppositionspartierna bara är det till namnet så väljs de regelbundet in i parlamentet. Den konstitution som hyllades av väst när den antogs har inte förändrats. Man accepterar Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheternas internationella domsrätt. Inom det inhemska domstolsväsendet följs den mesta medborgerliga rättspraxisen utan inblandning. Grunddragen i en rättsstat är inte alls påhittade.

Men de omges av ett annat, underordnat system. Konstitutionen är i sig själv en frukt av bedrägeri – röstfusk i en folkomröstning som Jeltsins egen kontrollkommission avslöjade, och kring vilket forskare och journalister i väst har ansträngt sig att lägga en slöja av tystnad. Sedan Sovjetunionen föll har det inte ägt rum ett enda val utan förfalskningar eller tvång. Jeltsins seger 1996, som hälsades med särskilt starka applåder i Vita huset och på Downing Street, var en ytterst beryktad konfiskering av folkets vilja: 16 år senare medgav Medvedev, en president som hade valts under samma system, öppet att det var pseudokommunisten Zjiganov som egentligen hade vunnit striden 1996.⁸ Till skillnad från Jeltsin skulle Putin ha vunnit presidentvalet, om än inte lika stort, även utan att

6 Pavlovskij, *Putins syn på världen*, på marxistarkiv.se, s 2.

7 Se Fiona Hill och Clifford Gaddy, *Mr Putin: Operative in Kremlin*, Washington 2013, s 209; Jelena Tregubova, *Baki kremljovskogo diggera*, Moskva 2003, s 349-350.

8 För en fullständig rapport, se *Time*, 24 februari 2012.

förvanska resultaten, men antalet röster för hans parlamentariska utsmyckning, Enade Ryssland, har aldrig motsvarat det verkliga stödet för det.⁹ Det finns knappt någon verklig maktindelning i konstitutionen. På högre nivå verkställer domarkåren Kremles vilja. Alltsedan Jeltsin besköt Duman har den lagstiftande församlingen varit ett i det stora hela symboliskt organ. Inte ens regeringen är ett verkligt verkställande organ, eftersom presidenten inte bara utser och kan avsätta premiärministern (utom när Putin utsåg sig själv) utan dessutom har genomgripande maktbefogenheter ovanför regeringen som sådan. Kärnpunkten i det politiska systemet är en "super-presidentialism" utan konstitutionell motsvarighet i någon större stat i dagens värld.

Som stöd till detta maskineri av uttänjd eller skenbar representation finns en uppdaterad och utvidgad tvångsapparat. Sedan Jeltsin har den federala och lokala byråkratins storlek mer än fördubblats till omkring 1,7 miljoner personer. Under Putin har säkerhetsapparaten hållit jämna steg och utgifterna för den har ökat mer än tolv gånger. FSB har vuxit till en kår på 350.000, och utgör ett tätare nät över samhället än det gamla KGB och står till tjänst med en stor del av toppskiktet inom den regionala administrationen.¹⁰ Frånsett krigszonerna i norra Kaukasus sköts det direkta förtrycket av MVD:s OMON-patruller, kravallpolis som sätts in mot olagliga protester eller demonstrationer. Kontraktsmord, som lever kvar sedan Jeltsins och oligarkernas tid, klaras sällan ut. Det som binder samman de administrativa, representativa och förtryckande institutionerna till ett gemensamt system är korruptionen, ett lim som är allmänt förekommande på samtliga regeringsnivåer. Mutor och bestickningar uppskattas av en myndighet att uppgå till tolvssiffriga belopp årligen:¹¹ pengar som tätande och inordnande kraft och samförstånd för att stabilisera makten.

Så mycket om regimen interna grundvalar. Men standardpaketet som väst använde som utgångspunkt för att mäta landets framsteg innehåller ännu en del som vi knappast behöver redogöra för, eftersom den skrevs in i definitionen som sådan: ideologisk förpliktelse mot det internationella samfund som förkroppsligar paketet, som ett intyg på den nödvändiga skyddande förklädningen. För Washington och Bryssel går uppbygget av en modern demokrati inte att skilja från en anpassning till den euro-amerikanska världen. I vilken omfattning har Ryssland levt upp till detta villkor? I början av sitt styre hävdade Putin inte bara att landet historiskt tillhörde Europa, utan också att det hade en gemensam identitet med dess mest utvecklade del – "Vi är västeuropéer". Han påstod till och med att det skulle kunna ansluta sig till NATO. Även om senare uttalanden blev mer dämpade, så upphörde aldrig regimen och dess media att åberopa västcivilisationens gemensamma värderingar, som Ryssland försvarade tillsammans med USA och EU under kampen mot den nutida terrorismen. Diplomatskt var Putin först med att uttrycka sin solidaritet med Bush efter angreppen på tvillingtornen och Pentagon, han stängde de sovjetiska baserna i Kuba och Vietnam, öppnade det ryska luftrummet för amerikanska försörjningslinjer till Afghanistan, sa inte så mycket om NATO:s expansion i de baltiska staterna, minskade landets militärapparat snarare än att bygga upp den – alltihop tydliga demonstrationer att Ryssland var en tillförlitlig partner till väst, och pålitlig medlem av det internationella samfundet.

Men ända från början fanns det ett förbehåll. Moskva hade övergivit alla anspråk på att vara ett alternativ till kapitalets civilisation och dess politiska former. Men det hade inte givit upp sin självbestämmanderätt inom denna civilisation. Ryssland skulle fortsätta att försvara sina egna traditioner, som gick långt tillbaka i dess historia. I "Millenniumbudskapet" på tröskeln till sitt presidentskap förklarade Putin de centrala ledmotiven i dessa traditioner:

För oss har staten och dess institutioner och strukturer alltid spelat en utomordentligt

9 Den mest detaljerade analysen av dessa påhittade valresultat under Jeltsin och den tidige Putin återfinns i M Steven Fish, *Democracy Derailed i Russia: The Failure of Open Politics*, New York 2005, s 30-81.

10 Gustafson, *Wheel of Fortune*, s 391; Judah, *Fragile Empire*, s 100-101.

11 Richard Sakwa, "Systemic Stalemate: *Reiderstvo* and the Dual State", i Robinson, red, *The Political Economy of Russia*, s 74, åberopar siffran 240 miljarder dollar – säkert en överdrift, men att en sådan beräkning ens är möjlig talar för sig själv.

viktig roll i landets och folkets liv. För ryssar är en stark stat inte en avvikelse som ska bekämpas. Tvärtom är det en källa till och garant för ordning, initiativtagare till och huvudsaklig drivkraft för alla förändringar.¹²

Utomlands betydde det att fullfölja *derzjavnosts* förpliktelser: Ryssland skulle fortsätta att agera som en av de stormakter det hade varit sedan 1700-talet.¹³ Det gick knappast att undvika motsättningen mellan detta språkbruk från det förgångna och den normgivande diskussionen i det ”internationella samfundet”, där varje omnämnande av hierarki är förbjudet för att desto bättre stärka sin härskares verkliga makt. Med tiden, när USA verkade föga berört av Putins inviter, utvecklades en doktrin som var ämnad att överbrygga klyftan mellan de två. Det Ryssland stod för var en ”suverän demokrati”, där substantivet upprepar fasthållandet av standardpaketet, och adjektivet är ett tecken på en avvikelse från det. Landet skulle inte bara vara en kopia, varken på hemmaplan eller utomlands. Väst skulle bli tvunget att vänja sig vid det.

1. Chocker

Så stod det till när Putins presidenttid tog slut på våren 2008, efter en oavbruten snabb ekonomisk tillväxt, ökande levnadsstandard, politisk stabilitet och landsomfattande popularitet. Som skönmålning var det kortlivat. Sedan dess har fyra på varandra följande kriser skakat regimen, och påverkat den ena efter den andra av dess grundvalar. Den första slog till inom några månader, när chockvågorna från finanskrisen i väst nådde Ryssland. Tack vare sitt ständigt höga exportöverskott hade staten betalat av den utlandsskuld som hade uppstått under Jeltsin och byggt upp stora reserver. Men privata företag och offentliga banker hade lånat vårdslöst utomlands, mot statliga garantier som säkerhet, i en kreditbubbla som mellan 2006-2007 nästan tredubblade deras skulder utomlands.¹⁴ När långivarna i väst, som hade drabbats av kraschen på Wall Street, krävde tillbaka de kortsiktiga lånen, och oljepriserna rasade från 147 dollar per fat till 34 dollar per fat, förlorade den ryska aktiebörsen en tredjedel av sitt värde praktiskt taget på en natt. En massiv tillförsel av reservfonder till banksystemet förhindrade en allmän kollaps, men den efterföljande konjunkturedgången var den djupaste i någon av de större ekonomierna i världen – 2008 sjönk BNP med 7,9%.

2010 hade ekonomin tagit sig ur krisen, men det var slut med budgetar med positiva siffror. För att behålla sitt folkliga stöd blev regimen tvungen att upprätthålla konsumtionen med ökade offentliga utgifter av en sort som de nyliberala hökarna alltid hade varit mot: det oljeöverskott som finansdepartementet traditionellt hade placerats i statliga fonder och insättningar utomlands måste nu användas till ökade pensioner och andra sociala förmåner. Hädanefter skulle underskott vara normen. Men uppgången var slut och den följdes av minskande tillväxt tills den närmade sig noll. Koncessionskapitalismen hade inte lyckats förnya landets fysiska reserver eller utvidga dess teknologiska gränser. Energisektorns oväntade vinster hade inte använts särskilt mycket produktivt, utan dess penningaristokrater fortsatte att skaffa sig fastigheter och kapitaltillgångar utomlands istället för att modernisera industrin hemma. 2007 var investeringarna 40% lägre än under Sovjetunionens sista år, och de är med sitt nuvarande genomsnitt på 20% av BNP mindre än hälften av Kinas investeringar och två tredjedelar av Indiens – båda länderna har internationellt mer konkurrenskraftiga företag än Ryssland.¹⁵ I och med att de oljefält som var lätta att utvinna börjar ta slut har avkastningen inom oljeindustrin, som fortfarande är avgörande för landets framtid, stadigt

12 29 december 2012: se Hill och Gaddy, *Mr Putin*, s 36.

13 Pavlovskij: ”Putin var en av de som passivt väntade till slutet av 1990-talet på ett tillfälle till revansch. Med revansch menar jag att återuppliva den mäktiga stat som vi hade levt i och som vi hade blivit vana vid. Vi ville givetvis inte ha en ny totalitär stat, men vi ville definitivt ha en stat som kunde bli respekterad.” (*Putins syn på världen*, s 2.)

14 Gustafson, *Wheel of Fortune*, s 362.

15 Paul Christensen, ”Russia as Semiperiphery: Political Economy, the State and Society in the Contemporary World System, i Robinson, red, *The Political Economy of Russia*, s 184.

sjunkit – en fyrfaldig ökning av investeringarna mellan 2006 och 2010 gav bara en produktionsökning på 5%. Prestationerna var inte så mycket bättre inom ekonomin i sin helhet, där tillverkning står för mindre än en femtedel av produktionen: arbetsproduktiviteten står kvar på strax över två femtedelar av Västeuropas eller USA:s.¹⁶ Utsikterna för regimen's intäkter blev allt snävare.

Försämrade ekonomiska villkor följdes av politiska problem. Putin var mån om att bevara den konstitutionella legitimiteten, som delvis fungerade som skydd för hans ställning utomlands, och överlämnade därför presidentskapet till sin medhjälpare Medvedev, som valdes ur hans omgivning eftersom han ansågs vara bäst för att lugna väst och den liberala opinionen om regimen's progressiva utveckling. Men istället för att ens tillfälligt dra sig tillbaka från scenen flyttade Putin till Vita huset som premiärminister. Resultatet blev att antyda ett personligt förkroppsligande av den dubbla staten, som den har teoretiserats av Sakwa. Kritikerna hånade arrangemanget som en ”tandemokrati”, och det slog slint. Medvedev ville skaffa sig egna väljare för en andra mandatperiod i Kreml, och protesterade mot valfusk, korrruption, laglöshet – ”juridisk nihilism” – och teknologisk stagnation, försökte ställa in sig hos oberoende media, och förkunnade att det inte gick att ställa välstånd mot frihet. Men dessa uttalanden motsvarades inte av några betydande förändringar av det politiska systemet: i ett tydligt avseende skärptes dess yttre genom att presidenttiden utsträcktes från fyra till sex år. Resultatet blev att först öka förhoppningarna inom de liberala kretsarna, bara för att elda på deras frustration genom att göra dem besvikna.

Samtidigt blev Putin å sin sida alltmer irriterad på sin inhoppares anspråk, och motsättningar kom i dagen om Rysslands stöd till NATO:s bombningar av Libyen, som Medvedev rättfärdigade som ett välbehövligt slag mot barbariet, medan de för Putin var ett felaktigt sätt att använda Säkerhetsrådets resolution. Hösten 2011 hade ledande politiska tekniker – både Pavlovskij och Surkov – hoppat av till det läger som mer eller mindre öppet uppmanade till en andra mandatperiod för Medvedev, och det fanns stora förhoppningar i Moskva om att han när han därmed frigjorde sig från sin mentor skulle genomföra en sedan länge försenad liberalisering av regimen. I september skingrade Putin illusionerna genom att, med en modfärdig Medvedev vid sin sida, tillkännage att de två enligt en ”sedan länge gällande överenskommelse” – vilket var uppenbart osant – nu skulle byta jobb och han skulle återvända till presidentskapet. Denna rockad, som alltför taktlöst klargjorde vem som var stormästare, var en felbedömning och orsakade ilska istället för likgiltighet eller uppgivenhet i hela Moskva. Ännu värre blev det i december, när ett ännu mer flagrant valfusk än någonsin användes för att dölja ett kraftigt minskande stöd för Enade Ryssland. Denna gång blev reaktionen i huvudstaden våldsam, och uppemot 100.000 demonstrerade mot regimen – fler än demokraterna någonsin lyckades samla ihop under *perestrojkan* och dess sista dagar. För första gången möttes Putin av en utbredd opposition i landets centrum, med svagare ringar på vattnet i ett ganska stort antal avlägset belägna städer.

Men i samhället i sin helhet var det långt från att nå kritisk massa. De flesta demonstranterna kom från den yrkesutbildade medelklassen i huvudstaden, som var åtskild från resten av Rysslands städer genom en enorm koncentration av hyror och tjänster. De var en privilegierad minoritet av befolkningen där den gamla tidens intelligentsia hade blivit omsprungna av ett yngre ”kreativt” skikt, som det beundrande västliga begreppet lyder, från reklam-, mode- PR-, programmerings-, konsultvärlden och liknande. Även om deras åsikter till största delen var liberala, så sträckte sig demonstranternas uppfattningar från nationalistiska grupper till vänsterströmningar – en ideologisk brokighet som återspeglas i oppositionens instabila offentliga symbol, den främlingsfientliga bloggaren Alexej Navalnij, som inte bara slår mot miljonärskurkar utan också mot fattiga invandrare. Frånsett krav på fläckfria val och ärliga tjänstemän saknade spektret av missnöje ett enande program som kunde öka dess dragningskraft på befolkningsmajoriteten, som inte har tillgång till deras förmåner, och för vilka materiella umbäranden – ojämlikhet, osäkerhet, fattigdom, ineffektivitet – betyder mer än

16 Vladimir Popov, ”Russia Redux”, *NLR* 44, mars-april 2007, s 42-43; *Financial Times*, 26 september 2013; Världsbanken, *Russian Economic Report*, våren 2012, s 9.

juridisk hederlighet. Som läget är nu är det osannolikt att ett avvisande av regimen formella strukturer utan att kritisera dess sociala innehåll kan ge upphov till ett folkligt uppvaknande.¹⁷ Navalnijs recept för förnyelse – tio modiga affärsmän så kommer regeringen att falla – talar för sig själv.

För att värja sig mot utmaningen i Moskvas centrum bussade Putin in offentliganställda, arbetare och unga busar från förstäderna till ljudliga stöddemonstrationer, och mönstrade administrationens och statliga medias fulla stöd för hans omval som president i mars. Segern blev enkel – det bästa den liberala oppositionen kunde ställa upp mot honom var miljardären Michail Prochorov, en oligark som var känd för att ha arresterats av den franska polisen för att ha levt på att vara hallick i en skidort i Alperna – om än med mindre marginal, med siffror som precis som vanligt hade blåsts upp för effektens skull, och med en annorlunda vädjan. Den enighet som hans två första presidentperioder hade åtnjutit hade fallit samman, och för att han skulle få behålla makten krävdes nu en polarisering – att samla de mindre välbeställda och välutbildade mot den bortskämda *beau monde* [vackra världen] och dess förgreningar. Med denna strategi gällde samma begränsningar som för oppositionen. Offentliga utgifter kunde hjälpa till för att lindra de lägre skiktens svåra situation, men regimen samhällsekonomiska innehåll var tabu. Ideologiskt kunde de inte mobilisera ett stöd på en klasspolitisk bas, utan bara som ett kulturkrig, och ställa en patriotisk moral mot fullständig tygellöshet, sinnebilderna av ett ärligt land och dess tro mot en utländsk dekadent smitta.

På nationell nivå, där det uttryckligen torgförs, kan talet om en sammandrabbning mellan olika värderingar få en viss politisk effekt. På lokal nivå blir den med nödvändighet mycket mindre. Där har klyftan mellan Putins personliga ställning som president och hans lokala ombuds trovärdighet, som var uppenbar redan under valen till Duman, bara blivit större. Efter en hel del obeslutsamhet från regimen sida, som vacklade mellan förtryck och eftergifter, tilläts Navalnij 2013 ställa upp i borgmästarvalen i Moskva, och med 27% av rösterna – mindre än en tiondel av valmanskåren, med ett uselt valdeltagande på 33% – utropades han till moralisk segrare, efter förväntningar på en självklar seger för Kremls befattningshavare. Utanför huvudstaden, på Rysslands enorma, enformiga slätter, har regionala identiteter alltid varit relativt svaga, medan den sociala uppsplittringen under de postkommunistiska förhållandena har blivit enormt stor, och slumpvis splittrar samhällen utifrån om de har några tillgångar och intäkter från dem, eller saknar det. Även om båda sakerna är till centralmaktens fördel, så är lokala frågor till föga hjälp under de nationella stormarna. Efter tidigare ommöbleringar inom etablissemanget i Kaliningrad och Jaroslavl erövrade partilösa kandidater 2014 borgmästarposten i Novosibirsk och Jekaterinenburg, landets tredje och fjärde största städer. Regimens sammanhållning höll synbarligen på att gå sönder.

Ändå kunde den uppluckring som tillät dessa parlamentariska ommöbleringar också framställas som tecken på en kursändring. Efter att ha granskat scenen kunde Sakwa sluta med en förhoppningsfull ton. Eftersom ”putinismens inre väsen är att centrum hela tiden suger till sig politik, personal och makt”, menade han, ”försökte Putin [nu] införliva delar av upproret i ett annorlunda balanserat maktsystem” med en ”potential till förändring och utveckling”. Ryssland behövde rättssäkerhet, rättvisa val och säker äganderätt, men det är ”långtifrån klart att ett Ryssland utan Putin skulle kunna lösa dessa uppgifter bättre än ett Ryssland med en tyglad Putin, som begränsas av en konstitutionell stats återupplivade institutioner och trycket från en mogen och mobiliserad politisk nation.”¹⁸ Det var alltför tidigt att avskrika förklädnadens logik.

17 Det är Tony Woods skarpt formulerade omdöme, ”Collapse as Crucible: The Reforging of Russian Society”, *NLR* 74, mars-april 2012, s 37. För en bra analys av Moskvaoppositionens karaktär och framtidsutsikter, se Judah, *Fragile Empire*, s 192-256 ff.

18 Richard Sakwa, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, London och New York 2014, s 230-231.

Gränstrakterna

Men en mer riskfylld prövning väntade precis. Efter de ekonomiska och politiska kriserna kom nu en diplomatisk kris. Under sina första två presidentperioder hade tonen i Putins utrikespolitik förändrats, men dess inriktning ändrade sig knappast. Samverkan med väst var fortfarande det övergripande målet. Det innebar att Ryssland skulle erkännas och respekteras som det största landet i Europa, bundsförvant och bålverk mot den islamistiska terrorismen, allierad till ISAF i Afghanistan, medlem och värd för G8, deltagare i kvartetten om Mellanöstern, på vänskaplig fot med Israel och – sist men inte minst – en blomstrande ekonomi som var inlemmad i de internationella kapitalmarknaderna. Det fanns osämja med USA och EU: slopandet av fördraget om antiballistiska missiler, utplaceringen av radarsystem i Centraleuropa, bibehållandet av Jackson-Vanik-tillägget. Men det räcker att kasta ett öga på Säkerhetsrådets resolutioner från denna period för att inse att Ryssland praktiskt taget över hela linjen rättade in sig i västs led, bara med undantag för Annans plan att avveckla Republiken Cypern för ett avtal med Turkiet, som det lade in sitt veto mot efter en vädjan om hjälp från regeringen i Nicosia.¹⁹ På det hela taget var Ryssland mer än en tillförlitlig och kollegial kraft inom det internationella samfundet. Landet var bärare av ”ett civiliserande uppdrag på den euroasiatiska kontinenten.”²⁰ Under Medvedev lutade Rysslands utrikespolitik ännu mer åt väst. I överensstämmelse med Washington ställde Moskva in leveransen av missilsystemet S-300 till Teheran, som skulle ha komplicerat israeliska och amerikanska flygangrepp mot landet; röstade i FN gång på gång för de sanktioner mot Iran som USA krävde; gav grönt ljus för västs bombningar av Libyen; och tillhandahöll till och med en transportknutpunkt på rysk mark i Uljanovsk för NATO:s operationer i Afghanistan.

Men det fanns ett moln som redan tidigt störde denna strävan efter goda relationer med väst. Ryssland hade speciella intressen i bältet av tidigare sovjetstater söder om sig, som dess euro-amerikanska kollegor i Moskvans ögon borde erkänna. Det var grannar som med en lokal formulering tillhörde landets ”Nära utomlands”, territorier som en gång hade varit en del av det tsaristiska imperiet. Politiskt sett hade de baltiska staterna redan sugits upp av NATO och EU och hamnade inte längre under denna rubrik. För praktiska ändamål, om än av andra orsaker, var även de Centralasiatiska republikerna av mindre intresse, med regimer som var tillräckligt lika den ryska för att möjliggöra trygga relationer, även om de var översållade med amerikanska baser för de gemensamma behoven under Kriget mot terrorn. Den känsliga zonen låg mellan dessa två utbrytningar från Sovjetunionen, i den region som sträcker sig från Kaspiska havets västra stränder till nedre Donau, och består av de tre republikerna Transkaukasien, Ukraina och Moldavien.

Problemen började i Georgien, vars gräns mot Ryssland täcker omkring tre fjärdedelar av dess gränstrakter i Kaukasus. 1992 hade Sjevardnadzes regim angripit Abchazien, som ursprungligen varit en delrepublik i Sovjetunionen vid en tidpunkt då huvuddelen av befolkningen var sunnitiska circassier, sedermera annekterades till Georgien av Stalin och Berija 1935, men till sist bröt sig loss från Sovjetunionen när det upplöstes. Det abchaziska motståndet samlade frivilliga muslimska kämpar från hela norra Kaukasus – inklusive den senare tjetjenske upprorsmakaren Shamil Basajev – och drev ut den georgiska invasionsstyrkan, och Sjevardnadze kom precis undan med livet i behåll.²¹ Detta första utbrott av stridigheter följdes av Jeltsins angrepp på Tjetjenien, som slogs tillbaka 1996. Tre år senare krossade ett andra ryskt angrepp tjetjenernas motstånd, och inrättade regimen Kadyrov i Groznyj.

19 Händelsen var så ovanlig att den möttes av misstro från planens huvudarkitekt, Storbritanniens tidigare FN-ambassadör Richard Hannay, som dundrade att det var ”skamligt”: Anderson, *The New Old World*, London och New York 2009, s 383.

20 Putin: tal till Ryska federationsförsamlingen, 25 april 2005.

21 Se Patrick Armstrong, ”Enter the Memes”, i Robert Bruce Ware, red, *The Fire Below: How the Caucasus Shaped Russia*, London 2013, s 15-23.

Långt från att ha blivit fredligt är praktiskt taget hela norra Kaukasus söder om krajen * Stavropol tio år senare i själva verket en krigszon: upproret mot Rysslands makt och dess lokala surrogat pågår nu under ett radikaliserat islams fana, och sträcker sig från Dagestan till Karatjajen-Tjerkessien. Med massiv arbetslöshet, fattigdom och ojämlikhet, tömt eftersom dess ryska befolkning har flytt, och till och med minskande användning av det ryska språket, har Tjetjenien under sin brutala krigsherre uppnått en sorts faktisk självständighet utan att bryta sig loss, medan Moskvas trupper och pengar på andra ställen stöder lokala härskare vars politik Ryssland annars knappt lägger sig i.²² I Ryssland själv är den allmänna opinionen så berövade sina illusioner om regionen att opinionsundersökningar visar att halva befolkningen är villiga att släppa den fri. Men oavsett hur barbariska de ryska aktionerna har varit, har väst aldrig yttrat ett ord av ogillande om dem, från Clintons och Blairs dagar till Obamas och Merkels. De okränkbara gränser som Jeltsin bekräftade skyddar dem.

Men utanför dessa gränser var det en annan sak. Sjevardnadze, som på grund av sin roll under störtandet av Sovjetunionen en gång var en populär person i väst, hade 2003 blivit en skröplig korrumpad stofil, och han störtades efter att ha riggat ännu ett val i Georgien. Den efterföljande regimen, som leddes av Saakasjvili, en tidigare medlem i Sjevardnadzes omgivning, radikaliserade Tbilisis västvänliga inställning ännu mer. Saakasjvili var en New York-utbildad advokat, hans främsta rådgivare var amerikan och stod på USAID:s lönelista, hans lobbyist var hjälpreda till McCain, och han upprättade starka band till Bush, välkomnade militära instruktörer och utrustning från Washington och sände georgiska trupper för att hjälpa till med ockupationen av Irak. På hemmaplan fortsatte han att förtrycka oppositionen och fixa val precis som hans föregångare hade gjort. Utomlands var hans mål, precis som Sjevardnadzes hade varit, att utvidga NATO till Georgien. I övermod på grund av sitt stöd i väst inledde han 2008 ett angrepp mot Sydossetien, ännu ett främmande territorium som hade tilldelats Georgien i kölvattnet till Första världskriget, och som hade förklarat sin självständighet när Sovjetunionen försvann. Ryssland besvarade detta med ett motangrepp genom den tunnel som förband Sydossetien med Nordossetien, en av Rysslands besittningar i Kaukasus på andra sidan bergen, och krossade på kort tid Georgiens armé och öppnade vägen till Tbilisi. Men efter att ha säkrat Sydossetien drog Moskva tillbaka sina trupper. Till en början fördömde huvudstäderna och media i väst den ryska aggressionen våldsamt, men sedan, när ursprunget till konflikten blev uppenbart, lugnade de ner sig, utan att dementera. Fyra år senare kastades Saakasjvili ut vid valen, och återvände till USA åtföljd av brottsanklagelser.

På rysk sida var det två intressen som låg bakom konflikten: en föresats att NATO inte skulle omringa Ryssland från söder genom att göra Georgien till en språngbräda för väst, som en rad regimer i Tbilisi hade önskat, och med tanke på det fortsatta väpnade upproret också ett intresse av att skydda sitt säkerhetssystem i norra Kaukasus från problem längre söderut. I väst var å andra sidan rådgivarna splittrade huruvida det var klokt att utvidga NATO till Georgien, men enade i sitt fördömande av Rysslands påtryckningar mot det, och hävdade att dess gränser var och måste förbli okränkbara, oavsett hur de hade uppstått eller hur de motsvarade verkligheten på marken. Men för båda sidor, om än på ett asymmetriskt sätt – mycket mer för väst än för Ryssland – var det omstridda området sekundärt, och insatserna i det inte alls höga. När samma intressekonflikt flyttade till Ukraina blev resultatet med nödvändighet mycket mer explosivt.

Ukrainas upplösning

Där var två slaviska befolkningar delade av gränsen mellan sovjettidens respektive republiker, utan de påtagliga kulturella och historiska skillnader som skilde Georgien – med sitt iberiskt-kaukasiska språk, mchedruli-alfabet och medeltida kungadömen – från Ryssland. Med tio gånger större befolk-

* *Kraj* är en sorts region i Ryssland – öa.

22 Domitila Santiago och Achmet Jarlijkapov, "Caucasian Crescent: Russia's Islamic Policies and Its Responses to Radicalization", och Anna Matvejva, "The Northeastern Caucasus: Drifting Away from Russia", i Ware, red, *The Fire Below*, s 67-69, 256-278.

ning än Georgien och ett territorium som är nästan lika mycket större, är Ukraina ojämeförlligt mycket viktigare som grannland. Dess ekonomiska och kulturella band till Ryssland är inte bara mycket närmare, utan i det politiska minnet var det dessutom ett centralt slagfält under det ryssarna fortfarande kallar det Stora fosterländska kriget 1941-1945, den front där Röda armén inledde sin första stora motoffensiv mot Wehrmacht. När Jeltsin grep makten i Ryssland och störtade Sovjetunionen, så gjorde de lokala kommunistiska ledarna i Ukraina, precis som på andra ställen, samma sak och lämnade partiet för att ta tillfället i akt att bli herrar över en självständig stat. Den ukrainska nationalismen hade alltid varit stark i landets galiciska väst, som Stalin annekterade från Polen 1945. Men i en folkomröstning i slutet av 1991 röstade en majoritet på över 90% i hela regionen för självständighet.

Jordskredssegern påverkades av tron att Ukraina med ett överlägset klimat och jordmån skulle bli mycket mer framgångsrikt än Ryssland om det bröt sig loss från det. Det visade sig dock i detta fall inte stå i proportion till den grad av nationell identitet som låg bakom segern. Självständigheten ledde till motsatsen, ett sammanbrott för ekonomin som var mycket mer ödesdigert än det i Ryssland under Jeltsin.²³ Medelinkomsten minskade från 1.570 dollar 1990 till 635 dollar år 2000. Under dessa omständigheter drabbades snart de värst drabbade industriområdena av tvivel. 1994 sa 47% av befolkningen i landets sydöstra del att de nu skulle rösta mot självständighet, och bara 24% för det.²⁴ När man började vänja sig vid status quo dog dessa känslor med tiden bort, trots att den smärtsamma ekonomiska verkligheten kvarstod. Vid självständigheten var Rysslands levnadsstandard dubbelt så hög som Ukrainas. Idag är den omkring tre gånger högre. Till och med Vitryssland har det dubbelt så bra ställt.

Det blev allt klarare att landets djupa kulturella skillnader förvärrade dessa prövningar, i ett land där ukrainska var det officiella språket medan en majoritet av befolkningen fortfarande talade ryska, ett poloniserat väst tittade tillbaka till Dontsovs och Banderas extrema ukrainska högernationalism medan rostbältet i öst hyste nostalgi för ett sovjetiskt förflutet, och sympatierna på slätterna mellan dem delade sig längs med Dnjepr. Från början var det politiska systemet öppnare än i Ryssland, inte bara på grund av dessa sprickor, utan också därför att ingen super-presidentialism slog rot, och parlamentet behöll en verkligt lagstiftande makt och kontroll över den verkställande makten. Plundringen av offentliga tillgångar, en massiv korruption och beställningsmord var lika utbrett som någonsin i Ryssland. Men eftersom den centrala staten var så mycket svagare och saknade djupa rötter eller historiska traditioner från tsar- eller sovjettiden, lade stridande oligarkiska klaner direkt beslag på den, medan Berezovskij eller Chodorkovskij aldrig kunde ta över Kreml. Till stridande miljardärer, olikartade regioner och motstridiga kulturer lades geopolitiska motsättningar, med EU:s lockelse starkare väster om Dnjepr och Rysslands öster om den: Bryssel och Washington manövrerade för att dra landet åt ena hållet och Moskva åt det andra. Väljarna var mer eller mindre jämnt fördelade på ömse sidor om den flod som delade landet, och under de första årtiondet efter självständigheten svängde makten i Kiev från det ena hållet till det andra.

Nederlag och motreaktion

När Leonid Kutjmas korrumperade och brutala styre – avskyvärt även med lokala mått mätt – 2004 närmade sig sitt slut, bestod konkurrenterna om presidentposten av hans dåvarande premiärminister från öster, Janukovyjtj, som i sin ungdom hade dömts för misshandel, och som Kutjma hade valt ut till sin efterträdare, och en av hans tidigare premiärministrar, centralbankchefen Jusjtjenko, som arbetade i förbund med Julia Tymosjenko, den mest översvallande av landets oligarker, på en plattform som bland annat krävde att Ukraina skulle gå med i NATO. Uppskrämd av framtidsutsikten att Jusjtjenko skulle vinna, skickade Putin sina politiska tekniker för att hjälpa hans motståndare, och

23 Andrew Wilson, *Ukrainan Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*, Cambridge 1997, s 128, 168-170.

24 Se Anatol Lieven, *Ukraine and Russia: A Fraternal Rivalry*, Washington 1999, s 46.

angrep Kiev med en spärrelad av tal och intervjuer. Vid den andra valomgången utropades Janukovytyj till segrare först sedan Kutjmas regim hade genomfört ett grovt valfusk, vilket utlöste ett medborgerligt uppror i Kiev – den ”Orange revolutionen” – som tvingade fram ett nyval där Jusjtjenko vann med bred marginal. För Putin var detta den svåraste motgången under hela decenniet: en händelse som inte bara fläckade ner hans meritlista och försvagade den gentemot väst, som hade givit starkt stöd till demonstranterna, utan som för hemmaopinionen också var ett farligt exempel på framgångsrika urbana protester. Men stormen blåste över. En kort avstängning av gasleveranserna, för att klargöra Ukrainas beroende av rysk energi, löstes med hjälp av en dunkel pakt mellan oligarkerna, och de orangea ledarna blev snart osams och efter ständiga skandaler rasade deras popularitet. Efter ännu en svängning av den regionala pendeln erövrade Janukovytyj fem år senare presidentposten utan någon större hjälp av fusk.

När Janukovytyj väl kom till makten navigerade han, precis som varenda ukrainsk politiker sedan Kutjma, mellan Bryssel och Moskva, och sökte få till bästa möjliga avtal med var och en av dem utan att irritera den andra. När BNP under inverkan av finanskrisen 2009 sjönk med inte mindre än 15% blev det angeläget med en livlina för ekonomin. 2012 utarbetade EU ett associationsavtal för ett frihandelsområde med Ukraina, och IMF ett lån på 15 miljarder dollar med åtstramningar som villkor. För att hindra att avtalet skrevs under gav Putin i november 2013 ett bättre kortsiktigt erbjudande, som Janukovytyj i sista minuten accepterade. Ilskna om än ganska små protester bröt ut i Kiev mot att han avvisade den hand som Europa hade sträckt ut. Dödsfall på grund av krypskyttebeskjutning från kravallpolisen förvandlade protesterna till en belägring av regimen i stadens centrum, samtidigt som upprorsmakare i västra delen av landet störtade regimen. Janukovytyj greps av panik och flydde till glömskan. USA fanns till hands för att övervaka när hans fiender i parlamentet och på gatorna byggde upp en ersättningsregim. I Washington hade landet aldrig varit avlägset: under Clinton var Ukraina den tredje största mottagaren av amerikansk hjälp i världen, efter Israel och Egypten; under Bush tillhandahöll det den fjärde största truppstyrkan till USA:s ockupation av Irak.²⁵

För Putin var resultatet ett svidande dubbelt nederlag. Inte bara var upprorets – klara och tydliga – motiv i Kiev ett avvisande av den ryska planen, utan dessutom låg Ukraina nu för första gången inom direkt räckhåll för den amerikanska diplomatin och underrättelsetjänsten – det som en av dess senaste FN-ambassadörer omtalat kallade för att stå under USA:s ”tillsyn av vuxna”, flankerad av EU: precis det som Ryssland alltid hade försökt undvika. För att så gott det gick återhämta sig från förödmjukelsen gav Putin igen genom att annektera Krim. Halvön var till två tredjedelar rysktalande och hade 1954 överlämnats till Ukraina av Chrusjtjov, givetvis utan att fråga folket, men också utan några större materiella förändringar inom Sovjetunionens gemensamma domsrätt. Under Gorbatjov röstade en folkomröstning för att bilda den självstyrande Republiken Krim, vilket Kiev ett år senare gick med på, och vars första president sedan valdes på en plattform av förening med Ryssland och krav på en andra folkomröstning om det. Varvid Kutjma ställde halvön under ett direkt presidentstyre tills dess pålitliga vikarier var på plats.

På 1990-talet blev den ekonomiska nedgången brantare än på andra ställen i Ukraina, med små investeringar. Men mot slutet av seklet fanns det inte längre några aktiva mobiliseringar för en återförening, som det verkade finnas små framtidsutsikter om, men inte heller någon känslomässig anknytning till Ukraina annat än inom den ukrainska minoriteten. Att acceptera Kievs styre var inte detsamma som att hylla det. Alltför mycket stod i vägen för det. Historiskt hade Krim inte bara varit ryskt territorium sedan mitten av 1700-talet, utan det utgjorde också ett särskilt intensivt kollektivt minne, inte bara scenen för många händelser i Rysslands yppersta litteratur, från Pusjkin till Tolstoj, Tjechov till Nabokov, utan också de två episka belägringarna av Sevastopol under Krimkriget och Andra världskriget, som tillsammans krävde 1,2 miljoner liv: mer än USA:s samtliga förluster

²⁵ För denna rangordning se Andrew Wilson, *The Ukrainians: Unexpected Nation*, New Haven 2002, s 291, och *Ukraine's Orange Revolution*, New Haven 2005, s 95.

under båda världskrigen tillsammans.²⁶ Chrusjtjovs överlämnande av Krim till Ukraina 1954 var godtyckligt men föga mer än symboliskt, men blev 1992 ett materiellt avskiljande – i synnerhet som Jeltsin var fast besluten att montera ner Sovjet med högsta fart för att själv få makten i RSFSR [Ryska socialistiska federativa sovjetrepubliken] och inte ville ha några komplikationer med Kravtjuk, den partiboss som tidigare hade styrt Ukraina, och som var allierad i hans projekt. Politiskt hade överlämnandet av halvön till Kiev inte större legitimitet än det.

Om agitationen på Krim för återförening med Ryssland dog ut efter att Jeltsin förhandlade bort det, så var det inte bara på grund av att Moskva motverkade alla sådana rörelser, eftersom de innebar en svårighet för en härskare som så klumpigt hade avfärdat dem, utan speciellt därför att rörelsen för återförening stod på sin höjdpunkt just när Jeltsin förberedde sitt angrepp på Tjetjenien i namn av Rysslands territoriella integritet – och det var inte tillfälle att olägligt ifrågasätta samma privilegium för Ukraina. Som Solzjenitsyn bittert klagade på den tiden: ”Utan de blodiga krigsplanerna för Tjetjenien kunde Ryssland (kanske...?) haft modet och kraften att stöda Kriminvånarnas berättigade krav under åren av intensiv kris på halvön (när 80% av befolkningen röstade för självständighet). På grund av Tjetjenien vanhedrades och förråddes Krims förhoppningar.”²⁷ När krisen 20 år senare, i slutet av 2013, närmade sig, byggdes det inte upp något starkt folkligt tryck för återförening: precis som på andra ställen i det tidigare Sovjetunionen verkade den vanligaste stämningen hos befolkningen på halvön vara avpolitiserad passivitet, om än präglad av förbittring mot de stridande oligarkerna i Kiev som försummade halvön eftersom ingen av deras klaner varken hade rötter eller stora intressen på Krim.

Men så fort Janukovyjtj – som tre år tidigare hade fått 78% av rösterna på Krim – störtades blev det snabbt oroligt. Halvt belägrat av självständighetssträvande band drev parlamentet i Krim snabbt igenom en resolution om återförening, och inom några dagar hade ryska trupper, varav många redan var stationerade lokalt, tagit kontrollen. De ukrainska garnisonerna gjorde inget motstånd. En folkomröstning gav vederbörligen en falsk röstsiffra på 95% för återförening, med 83%-igt valdeltagande, och förvandlade det otvetydiga stödet från befolkningens två tredjedelar ryssar till en påhittad jordskredsseger. Två månader senare anlände Putin från Moskva för att fira halvöns återvändande till fäderneslandet. I huvudstäderna i väst blev ramaskriet enhälligt: en sådan annektering var ett aldrig tidigare skådat brott mot internationell lag och rev upp Europas karta som om världen fortfarande befann sig på 1800-talet, eller de moderna diktatorernas tid. Den kunde aldrig förlåtas. I Ryssland var entusiasmen lika enhällig: vilken patriot kunde inte applådera återförandet av en sådan symbol för nationen till sitt rättmätiga hem? Putins popularitet, som i december 2013 hade minskat till en bottennotering – ändå rejäla 61% – studsade på våren tillbaka till 83%.

Strategiskt var operationen på Krim ett rent avskiljande utan strider, och med lokalt bifall. Men ideologiskt gick den inte att begränsa. I Ukrainas rysktalande östra delar, som bara varit införlivat sedan Sovjetunionens dagar, blev resultatet ett uppflammande av agitationen för att bryta sig ut, varken helt kontrollerad eller offentligt förkastad av Moskva, men underblåst av den ryska televisionens braskande utfall mot de nya myndigheterna i Kiev, som förlöjligades som en fascistisk junta. I april hade större delen av regionen tagits över av beväpnad milis, vanligtvis klädda i kamouflagedkläder, medan den lokala polisen hjälpte till. I maj iscensattes en improviserad folkomröstning om återförening med Ryssland – som avfärdades av Moskva – medan det i resten av Ukraina förbereddes en presidentkampanj för att fylla platsen efter Janukovyjtj, vilket ledde till en enkel seger för en annan oligark, konfektmiljardären Porosjenko, en tidigare utsmyckning både till Jusjtjenkos och Janukovyjtjs regimer.²⁸

²⁶ Lieven, *Ukraine and Russia*, s 127.

²⁷ Solzjenitsyn, *Rossija v obvale*, Moskva 1998, s 81.

²⁸ Sekreterare för nationens säkerhet och försvars- och utrikesminister under Jusjtjenko och finansminister under Janukovyjtj: för hans politiska meritlista och affärsimperium, se Slawomir Matuszak, *The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian Politics*, Warszawa 2012, s 28, 57, 108–10.

Så fort Porosjenko hade installerats i Kiev inleddes en militär offensiv mot rebellerna i Donetsbäckenet, som för att få stöd från väst kallades för terrorister. Under vägledning av amerikanska militära och underrättelsesändebud avancerade den ukrainska militären och paramilitära grupper understödda av tungt artilleri mot en hop irreguljära trupper, uppiffade med vapen och soldater som skickats in över gränsen mot Ryssland, tills det blev ett dödläge. Men innan detta lågaktiva inbördeskrig stannade av hade en missil som ryssarna tillhandahållit till de irreguljära trupperna skjutit ner ett civilt flygplan som flög över konfliktzonen. Obama fördömde detta ”obeskrivliga illdåd” och uppmanade väst till gemensamma aktioner mot Ryssland. Ekonomiska sanktioner som siktade in sig på Rysslands finans- och försvarssektorer intensifierades. Att USA själv hade skjutit ner ett civilt flygplan med praktiskt taget identiska dödsiffror, utan att så mycket be om ursäkt för ett praktiskt taget identiskt misstag, var naturligtvis i en annan mening obeskrivligt – flygplanet var iranskt, kaptenen på Vincenne handlade i god tro, så varför skulle någon i det ”internationella samfundet” minnas det, än mindre nämna det? Så var även annekteringen av Krim obeskrivlig: varför skulle någon ha hört talas om erövringen av Östra Jerusalem, Norra Cypern, Västsahara eller Östtimor, som utan ogillande genomfördes av vänskapliga regimer som hyllades i Washington?²⁹ Vad spelar det för roll om annekteringarna i alla dessa fall krossade invånarnas självbestämmande i blod istället för att återspegla det utan förluster av liv? Sådana överväganden har inget alls med saken att göra, som om den makt som skipar internationell lag skulle kunna vara underkastad den.

Felbedömningar

I Ukraina utgjorde den svaga och splittrade stat som täckte ett enormt territoriell yta ett klassiskt exempel på ett maktvakuum, där stridande utländska krafter med överlägsen styrka dras in i kampen om herraväldet. För Ryssland betydde Ukraina mycket mer, av både historiska och strategiska skäl. Det var mindre viktigt för väst. Men av de två rivalerna om makten var väst mycket starkare. EU:s och NATO:s expansion för att införliva Ukraina utvidgade den omringning söder om Ryssland som hade genomförts efter kalla kriget, och måste med nödvändighet utlösa en försvarsreflex i Moskva. Men Putins klumpiga och inkonsekventa marschväg var inte förutbestämd: den härrörde ur två grundläggande felbedömningar. Den första var ett underskattande av ukrainarnas nationella känslor. De ryska eliterna tittade med förakt på de käbblande oligarkerna i Kiev och de regionala motsättningarna i landet och la inte märke till det välkända faktum att en ställning som självständig stat – vilket varenda tidigare afrikansk koloni vittnar om – utkristalliserar en nationell identitet, oavsett hur svagt eller ogynnsamt det inledande materialet må vara. Oundvikligen hade Moskvans spel för galleriet och översitteri en benägenhet att förstärka denna identitet istället för att undergräva den – och därefter genom att på samma gång elda på och förneka självständighetssträvandena i Donetsbäckenet driva landet i armarna på det som Ryssland fruktade mest.

Den lokala felbedömningen var cynisk, den globala naiv. Putins tro att han kunde bygga en rysk kapitalism som strukturellt var sammanbunden med den i väst men operativt oberoende av den – ett rovdjur bland rovdjur, men ett rovdjur som var förmöget att besegra de andra – var alltid ett uppfinningsrikt självbedrägeri. Genom att öppna Ryssland för västs kapitalmarknader, som hans nyliberala ekonomiska rådgivare ville, i förhoppning om att dra nytta av och till sist tävla med dem, kunde han inte undvika att göra landet till en fånge i ett system som var mycket mäktigare än hans eget, och i vars nåd han skulle befinna sig om det någonsin blev en konflikt. Redan 2008-2009 hade kraschen på Wall Street visat Rysslands sårbarhet för svängningar i västs krediter och den politiska innebörd de hade. När Ryssland hade blivit av med överskottet i de löpande räkenskaperna kommenterade en lokal bankman med tillfredsställelse, ”utländska investerare kommer att få ett ord med i hur Rysslands sköts. Det är ett uppmuntrande tecken” – och satte tryck på Putin att privatisera.³⁰ Sådan var den ekonomiska överlappningens objektiva logik redan före Maidan. När det väl skedde en

²⁹ Se Susan Watkins, *Annekteringar*, på marxistarkiv.se.

³⁰ Se Charles Clover, ”Russia’s Economy: Unsustainable Support”, *Financial Times*, 21 mars 2012.

geopolitisk kollision om Ukraina skulle de hävstångar som väst hade tillgång till kunna åstadkomma förödelse i Ryssland. Sanktionerna riktade till en början bara in sig på individer men trappades snart upp och drabbade på sommaren 2014 hela den ryska finansiella sektorn.

I hälarerna på dem kom den fjärde och potentiellt allvarligaste krisen av alla för regimen, med sammanbrottet för oljepriset på hösten samma år. Under årets första hälft kostade oljan fortfarande 109 dollar per fat, men vid årets slut hade priset rasat till 50 dollar, och det utlöste en valutapanik och kapitalflykt som drev upp räntorna skyhögt. Även om Ryssland fortfarande bokför ett överskott i de löpande räkenskaperna, så gör en fullt utvecklad recession att företagens skulder nu överskrider reserverna: BNP anges 2015 minska med upp till 5%. Eftersom staten är beroende av energisektorn för mer än hälften av sina intäkter, kommer Putins förmåga att dela ut materiella förmåner för att förlänga folkets stöd till regimen att minska drastiskt. Om och i vilken mån saudernas beslut att sänka oljepriset var samordnat med Washington är oklart: kanske inte alls. Men det var en gudagåva för syftet – i själva verket en supersanktion. Inte heller är västs arsenal av andra vapen uttömd. En kommentator konstaterade att en utslutning från Swiftsystemet för internationella bankbetalningar hade fått förödande effekter på Iran. Så att ”plocka bort Ryssland från Swift skulle på kort tid orsaka kaos [också] i Moskva.” Även utan att gå så långt stängde redan de befintliga sanktionerna ute dess statsbanker från världens kapitalmarknader: ”Med dollar och euro som de två största transaktionsvalutorna kan väst orsaka potentiell ekonomisk instabilitet i Ryssland med en enkel knapptryckning.”³¹

2. Resurser?

Ideologiskt sett har utbrottet av konflikten om Ukraina inneburit en återgång till Kalla krigets atmosfär. På hemmaplan skulle kanske Rysslands genomförande av standardpaketet kunna stanna upp under en period, men ändå röra sig i rätt riktning, och väst skulle kunna se på det långsiktigt och avvakta. Men att underlåta att efterleva dess instruktioner utomlands var en annan sak. Där tålde inte det internationella samfundet några friheter. När Ryssland tog över Krim försvann fördragsamheten till och med bland de mest hoppfulla studenterna av Putins styre. När Putin utlöste ”den farligaste kris som Europa har upplevt detta sekel”, bestämde Treisman, så ”har han övergivit den strategi som har garanterat hans politiska makt under de senaste 14 åren.”³² Den hade grundats i ökande levnadsstandard för befolkningen, och hade dragit fördel av oväntade energipriser, men innefattade också ”vänskapliga förhållanden till affärskretsar i väst”, och även inträde i WTO och OECD. Den minskande tillväxttakten efter 2009 hade krävt budgetunderskott för att skydda konsumenterna från effekterna av den ekonomiska krisen. Att under dessa förhållanden förolämpa det internationella samfundet med ett våghalsigt utländskt äventyr riskerade att leda till ett fiasko – ”han har slagit vad om tronen med ett tillvägagångssätt som sannolikt kommer att misslyckas.” Att förlora den Internetkunniga medelklassen var en varningssignal, men så länge massorna under dem togs om hand kunde regimen fortleva. Att förlora landets bankirer och stora affärsmän var något annat: deras stöd var ett nav i det politiska systemet. Det var otänkbart att dessa eliter skulle kunna betrakta sanktionerna med jämnmood: varje avbrott av banden till väst innebar att deras förmögenheter befann sig i fara. Kunde Putin verkligen ha råd att stöta sig med dem?

Till synes är han fångad i en rävsax. Ty i och med återerövringen av Krim och inbördeskriget i Donetsbäcken har den ideologiska motorn bakom hans återkomst till presidentposten börjat gå på högvarv, utan att han kan kontrollera den. Efter att ha mobiliserat ryska nationalistiska känslor för att bli återvald, och intensifierat dem genom att trotsa väst i frågan om Ukraina, kan Putin då kränka dem genom att slå till reträtt inför sanktionerna? För att regimen ska kunna klara av ens en mildare

31 Gideon Rachman, ”The Swift way to get Putin to scale back his ambitions”, respektive Wolfgang Münchau, ”Europe needs to play the long game of sanctions”, *Financial Times*, 12 och 23 maj 2014.

32 Treisman, ”Watching Putin in Moscow”, *Foreign Affairs*, 5 mars 2014.

version av en blockad som liknar den iranska, skulle den vara tvungen att gå i despotisk riktning, närmare en kommandoekonomi av sovjetiskt slag. För att kunna gå med på USA:s och EU:s förmyndarskap i Ukraina och ge upp Krim, skulle den tvingas skriva under ett modernt Brest-Litovsk-avtal. Reträtt eller förödmjukelse: det verkar vara de alternativ som finns i det system som Putin har byggt upp. Regimen kommer utan tvekan att försöka undvika dem genom att kombinera en hemlig försoning med väst – minimera vedergällningarna för sanktionerna som riktats mot den; fortsätta att hjälpa till med karantänen mot Iran; hjälpa till med kampen mot upproret i Afghanistan – med retoriskt skrävel om nationell tapperhet för inhemsk konsumtion. Det återstår att se hur troligt det är att en sådan linje kan bevara sin trovärdighet hemma. Precis som under krig kan en bluff fungera inom politiken, men sällan särskilt länge.

Nyandlighet

I detta fall beror hur länge till stor del på hur djupa och breda de nationalistiska känslorna är i det postkommunistiska Ryssland. Kulturvärlden, hög som låg, är förvisso genomsyrad av olika sorters nostalgi för det tsaristiska och kyrkliga förflutna. Bland dessa intar dyrkan av den rysk-ortodoxa kyrkan den främsta platsen, som den enda institution i landet som har överlevt en visserligen politiskt tvivelaktig tillvaro ända från den tsaristiska tiden. Jeltsin återlämnade enorma mängder egendomar som kyrkan haft före revolutionen, och gjorde den på nytt till en välmående institution med omkring 800 kloster, sex radiostationer, två TV-kanaler och ständigt på plats vid alla viktiga statliga tilldragelser. Putin är förtjust i att visa upp ett aluminiumkrucifix på bröstet och förklarar sig vara en from kristen, han har personligen sett till att den utländska och den inhemska rysk-ortodoxa kyrkan, som hade glidit isär under kalla kriget, har återförenats, och han tar ofta med sig patriarken under resor till utlandet. Precis som Ryska federationen officiellt är mångkulturell, om än definitivt inte mångkulturell, så är kyrkan och staten också åtskilda i Ryssland, och varje tro – som räknas upp som: rysk-ortodoxa kyrkan, islam, buddhismen, judendomen – är jämlik inför lagen, som inte gynnar någon. Verkligheten är att de lokala myndigheterna i Moskva kan kalla plakat som bara återger denna bestämmelse i konstitutionen för en provokation och förbjuda dem. De ideologiska banden mellan landet, staten och religionen gäller för en enda tro. För Putin är den rysk-ortodoxa kyrkan en rysk ”tradition som formar staten”. För patriarken Alexej II ”är det bara på grundval av den ortodoxa religionen som fäderneslandet kan återta sin prakt”. Nationalsången, som skrevs om 2000, tar en formulering ur de ortodoxa ceremonierna för att tillkännage att Ryssland är ett ”fädernesland skyddat av Gud”.³³

Vilken inverkan detta återupplivande av kyrkan har haft på kulturen i stort är en annan fråga, men den är uppenbarligen inte marginell. Författare till 2012 års bästsäljare var arkimandriten* Tichon Sjevkunov, förtrogen vän med Putin och producent för en populär TV-dokumentär som skildrar Bysans förfall under västs nedbrytande moraliska inflytande. Hans *Everyday Saints* [Vardagshelgon] – ”enkla, upplysande berättelser av vanliga kristna” – sålde mer än en miljon exemplar på ett år. Inte alla blev trollbundna: till sina beundrares indignation vann den inte landets Brookerpris. Men inom intelligentsian är religionen på modet i ett eller annat tonläge – vanligtvis om än inte alltid ganska högt. Rysk film erbjuder några av de mest slående exemplen på en korsning mellan bakåtsträvande nationalism och nyandlighet i regimens tjänst. Bland marknadens kassasuccéer finns landets Steven Spielberg, Nikita Michalkov, som blandar kommersiella spektakel med anspråk på att ha en viss kultivering. En gång i tiden var han det sovjetiska kulturella etablissemangets stöttepelare, men efter Sovjetunionens fall tillkännagav han snabbt sin omvändelse till kristendomen,

33 För allt detta se den insiktsfulla studien av Geraldine Fagan, *Believing in Russia: Religious Policy after Communism*, London och New York 2013, s 34–35, 195–200, 24–25, som kommenterar: ”I den postsovjetiska politikens föränderliga värld, där legitimitet (eller sken av det) är allt, kan kyrkan således fylla en avgörande sakraliserande funktion för eliten.” (Sid 33.)

* **Arkimandrit** är en ortodox abbot som förestår ett eller flera kloster – öa.

lyckades skaffa sig officiell finansiering av sin patriotiska jättesuccé *Barberaren i Sibirien*, där han själv spelade en majestätisk Alexander III, gick vidare med sentimentala berättelser om vita generaller under inbördeskriget, och producerade 2005 ett fjäskande filmporträtt av Putin för att hedra hans 55-årsdag, där han framställer honom som ett sentida – men ingalunda vanligt – politiskt helgon.³⁴

I spektrets mer spartanska ände, där det görs få eftergifter till populär smak eller förståelse, blandar filmerna av Alexander Sokurov – i vida kretsar betraktad som Rysslands största regissör – nekrofil och mysticism med vördnad inför det som är politiskt korrekt idag. Efter vördnadsfulla symbolbilder av Jeltsin och besynnerliga medeltida fabler om Hitler och Lenin kom ett glödande porträtt av Hirohito som ett stillsamt förkroppsligande av den kejsrerliga värdighet som med MacArthurs faderliga respekt växte fram ur hans palats (Sokurov har förklarat att Japan trots allt var tvunget att expandera till Kina). Det följdes av en kändisturné till det tsaristiska förflutna, med antydningar att den europeiska kulturen bara kunde räddas i fäderneslandets Noaks ark, avrundat med en sentimental ursäkt av kriget i Tjetjenien, *Alexandra*, med den tidigare divan Galina Visjnevskaia i huvudrollen – ”tsarinna” för regissören – som en farmor som uppmanade en tjetjensk pojke att ”gå till Gud för upplysningar” istället för att muttra om självständighet. Med denna chauvinistiska liknelse fick Sokurov Putin som publik, och generöst statligt stöd till sin nästa satsning, en överklig version av Goethes Faust.³⁵

De bättre yngre regissörerna är mindre begivna på denna sorts anpassning till makten. Men till och med en så självständig filmskapare som Andrej Zyvgintsev, som inte är någon vän till regimen, har ansett det nödvändigt att betyga den kristna tron bakom sitt genombrott, *Återkomsten*, och klä sitt senaste angrepp på både kyrkans och statens officiella korruption, *Leviathan*, i biblisk klädsel som en modern historia om Job. På lägre nivå finns det inte många djup som inte har utforskats av nutida rysk film. Ledande succéer innefattar *Ön* – en berättelse om en ångerfull munk, som efter att ha begått ett dödligt högförräderi på tysk order under kriget har blivit så helig att själva naturen bryter mot sina lagar i hans närvaro, *Amiralen* som framställer den vita generalen Koltjak på ett perfekt nostalgiskt sätt som en kärleksfull älskare som avrättas av bolsjevikerna och hans kropp i form av ett krucifix sjunker ner i den sibiriska isen, och *Miraklet* efter manuskript av Sokurovs manusförfattare Jurij Arabov, den ”sanna historien” om en ung flicka som kastar bort alla sin mors ikoner utom Sankt Nikolaus, som hon tar med till en skum fest – och när hon dansar med ikonerna tryckt mot sig stelnar till och blir orörlig på grund av sin ogudaktighet, tills Chrusjtjov flera månader senare anländer och ovilligt godkänner exorcism för att befria henne, och som när han flyger tillbaka till Moskva mumlar, ”Ett mirakel – så vackert: som om en ängel hade flugit.” Den här sortens kulturella träska inom rysk film får till och med sovjettidens sämsta filmer att se salongsfärdiga ut.

Böcker kostar mindre än film och ger mindre vinst, och utsätter författare för färre frestelser. Vid oppositionens demonstrationer i Moskva deltar alla möjliga sorters ledande författare, alltifrån Boris Akunin som blivit miljonär på dålig skönlitteratur – ett förfinat exempel på Pelevins porträtt av en intelligentsia som övergått till marknadsföring av sig själv i *Generation P* – till poeten Dmitrij Bykov, för vilken allt som var motbudande i sovjetssystemet har blivit kvar, utom de stängda gränserna, och allt som var mer eller mindre anständigt – utbildning, humanitära och internationalistiska inslag, anti- eller icke-kyrklighet – har dött bort.³⁶ Litteraturens betydelse inom kulturen i sin helhet har minskat kraftigt: en tidning som *Novyj Mir*, som en gång i tiden sålde tre miljoner exemplar, är

34 För 55, se Stephen Norris, ”Family, Fatherland, and Faith: The Power of Nikita Mikhalkov’s Celebrity”, flankerad av den mer egendomliga framställningen av Putin som ikon i Helena Goscilo, ”The Ultimate Celebrity: VVP as VIP objet d’art”, båda i Goscilo och Vlad Strukov, red., *Celebrity and Glamour in Contemporary Russia: Shocking Chic*, London och New York, s 120–121, 29–55.

35 Jeremi Szaniawski, *The Cinema of Alexander Sokurov: Figures of Paradox*, London och New York 2014, en homoerotisk tolkning av regissören som djärvt pendlar mellan beundran och förfäran inför dessa samlade verk.

36 Maria Litovskija, ”The Function of the Soviet Experience in Post-Soviet Discourse”, i Birgit Beumers, red., *Russia’s New Fin de Siècle: Contemporary Culture Between Past and Present*, Bristol och Chicago 2013, s 26–27.

nera på 3.000. Men intelligentsians vetenskapliga och tekniska del har inte klarat sig mycket bättre. ”De stödde oss 1991 och de flesta av dem fick inget av våra reformer”, anmärkte Tjubais i ett obehagligt ögonblick.³⁷ Ekonomiskt tryck och politisk besvikelse har lett till en kvardröjande demoralisering, som – inte för första gången i historien – lämpar sig för att ersättas med andlighet. Det är tveksamt hur djupt vändningen till religion är, både på folklig och bildad nivå. Varken i USA eller i Ryssland är altaret någon match för köpcentrumen. Där är Gud bara ännu ett tillbehör. Mellan 1990 och 1992 steg antalet ryssar som beslutade att de var troende plötsligt från 29 till 40% – ett lägligt underverk av massomvändelse. Även om 70% idag säger sig vara ryskt-ortodoxa, så deltar bara 3% i påskgudstjänsten, och tro på astrologi är mycket vanligare än tro på uppståndelsen. Regimens religiösa buffert är tunn.

Stormaktsvälde och nation

En annan men ofullbordad nationell känsla går djupare. Historiskt gjorde Rysslands kustlösa slättland, underutvecklade ekonomi och utfattiga bönder – utan naturliga gränser, bara skyddat av sin storlek och sitt klimat – landet ständigt sårbart för invasion från väst: polacker på 1600-talet, svenskar på 1700-talet, tyskar på 1900-talet. Som ett svar drevs anfallen tillbaka, varje gång till allt större kostnader vad gäller mobilisering och utgifter för materiella och mänskliga resurser, och det uppstod en allt mäktigare diktatorisk stat med sin egen expansionistiska dynamik. De av jägar- och samlarstammar glest befolkade stäpperna och tundran i öster koloniserades ända bort till Stilla havet, under en rörelse som förebådade de amerikanska nybyggarnas marsch mot Stilla havets andra kust två sekel senare. I söder gjorde införlivandet av Ukraina och Kaukasus att Ryssland nådde Svarta havet, i norr ledde erövringar från Sverige att det fick tillgång till kuststräckan vid Östersjön. Det följdes av en stor del av Polen och större delen av Centralasien. Under de följande ungefär 300 åren utvecklades det enda förmoderna stormaktsvälde utanför Europa som aldrig skulle bli underkastat väst, vilket dess motsvarigheter i Främre Orienten, subkontinenten och Fjärran östern skulle bli.³⁸ Även om alla så småningom skulle försöka anamma byråkratiska och militära framsteg från väst för att kunna göra bättre motstånd mot det, så lyckades bara det tsaristiska Ryssland – eftersom det låg så mycket närmare faran och därför hade börjat mycket tidigare – och det kunde inte bara bevara sitt oberoende, utan en tid även bli den ledande makten i det kontinentala Europa.

Den industriella revolutionen satte stopp för denna framgångssaga. Det tsaristiska Ryssland besegrades på den moderna krigföringens slagfält av Storbritannien och Frankrike på Krim, Japan i Manchuriet och till sist Tyskland under Första världskriget, och Romanovmonarkin föll samman. Men medan de habsburgska och ottomanska kejsardömena upplöstes strax efter nederlagen, så höll oktoberrevolutionen ihop nästan alla de territorier som styrdes av tsarerna genom att skapa Sovjetunionen. Mycket snabbt behärskade den nya staten den industrialisering som dess föregångare hade missat, och när den nazistiska invasionen kom knäckte den Wehrmacht med överlägsen militär styrka, och tog precis som i början av 1800-talet återigen de ryska arméerna djupt in i Europa, och uppnådde denna gång en långvarig kontroll av kontinenten. Trots enorma krigsförluster gjorde den fortsatta industrialiseringen det möjligt för Sovjet att genomföra en snabb marsch för att skaffa sig det mest utvecklade och destruktiva av alla vapen, och inom ytterligare tre decennier komma upp på samma kärnvapennivå som USA och bli världens andra supermakt.

Denna serie geopolitiska framgångar vilade på två helt olika sociala grundvalar. Det tsaristiska systemet utgjorde ett dynastiskt envælde, en adel, och – under större delen av sin existens – livegna bondemassor, som utgjorde befolkningens majoritet. Sovjetsystemet krossade monarkin, aristokratin och med tiden större delen av bönderna, och upprättade ett diktatoriskt partivælde över en nyligen urbaniserad, huvudsakligen arbetarbefolkning. Motsatta samhällen betydde motsatta kultu-

³⁷ Se *The Economist*, 13 mars 2010.

³⁸ Ett central ledmotiv i Marshall Poe, *The Russian Moment in World History*, Princeton 2006, s 47–49 ff.

rella struktur. Under tsarismen levde eliten och massorna i skilda världar – en alltmer kultiverad och till och med kosmopolitisk adel ovanför inte läs- och skrivkunniga bönder, den ena en avlägsen härskare över de andra, med lite eller föga existentiell förmedling mellan de två: en ortodox kyrka som var ett depraverat bihang till staten, en populistisk intelligentsia som försökte men inte lyckades tränga in i byarna. Under stalinismen utbildades arbetarna och kadreerna proletariserades, och det skapade en finish av kulturell likriktning av befolkningen, jämte en till antalet större, om än till största delen tamare intelligentsia.

Men i ett viktigt avseende fanns det en parallell i de två systemens kulturella horisonter. I båda systemen hade stormaktsväldet prioritet över nationen. Det tsaristiska Ryssland utvecklades ur det som i slutet av medeltiden hade varit furstestaten Moskoviet. Det var ett land som styrdes av en elit vars sammansättning var mångetnisk och vars lojalitet var dynastisk. Själva begreppet ”rysk” var ett påfund från slutet av Peter den stores tid. På 1600-talet var bara en tredjedel av de högre tjänstemännen ryssar. Under de följande två seklen var två femtedelar fortfarande icke ryssar, hälften av dessa tyskar. I slutet av denna period var ryssarna inte längre ens en majoritet av befolkningen. Men även om detta imperium kronologiskt föregick nationalstatens framträdande i modal form i Europa, så var det välde som styrdes av tsarerna aldrig lika statslöst som de habsburgska eller ottomanska imperierna. Hos folket existerade en begynnande nationalistisk identitetskänsla som under den ”Stora oredan” kunde mobilisera det ”Heliga Ryssland” mot polska angrepp, underblåsa det sektaristiska avvisandet av teologisk förnyelse som utländsk gudsförnekelse och med tiden ge mytiskt material till slavofila fördömanden av väst och den byråkratiska tsarismens imitation av detta.³⁹ I slutet av 1800-talet uppstod till slut en högljudd ryskt etnisk nationalism, men i frånvaro av någon utbredd läskunnighet eller omfattande småbourgeoisie blev anammandet av den begränsat. Allt som oftast utnyttjades den nationalistiska agitationen taktiskt av den tsaristiska regimen som ett skydd mot revolutionär omstörtande verksamhet, men eftersom den utgjorde en uppenbar fara för kungadömet fick den aldrig något formellt godkännande från härskarna. Ryssland var ett stormaktsvälde som bestod av många folk, inte en nation som bestod av ett folk.

Även om Sovjetstaten territoriellt var en fortsättning av den tsaristiska staten – minus Finland, kungadömet Polen och de baltiska länderna – så bröt den vid sin uppkomst ideologiskt med den. Stormaktsväldet fördömdes som liktydigt med förtryck, och den ryska nationalismen angreps i grunden. Både före och efter oktoberrevolutionen kritiserade Lenin den storryska chauvinismen skoningslöst som det främsta hotet mot jämlikheten och solidariteten mellan de folk som hade förenats i Sovjetunionen. Den bolsjevikiska internationalismen gick inte oskadd genom inbördeskriget, då strategiska överväganden – att försvara revolutionen – gick före lokala alternativ och mottaglighet för att säkra Kaukasus och Centralasien åt Röda armén, om än sällan utan stöd från engagerade minoriteter. På sin dödsbädd varnade Lenin för den fortsatta faran för storrysk chauvinism och Stalin som dess förmedlare.

Under 30 år lämnade Stalins regim Sovjetunionens konstitutionella struktur så som den skisserades 1922 orörd. Men när behovet uppstod under det Stora patriotiska kriget vädjade regimen öppet till den ryska nationella identitetens populära ikoner och traditioner, och när chansen uppstod i kölvattnet till kriget tvekade den inte att utvidga Moskvastyre till territorier som en gång behärskades av tsarerna men hade avträtts av bolsjevikerna. Men imperiet kunde aldrig formellt ges något värde, och inte heller kunde den dominerande nationalitetens självhävdelse ges fritt spelrum i Unionen. Russifieringen skapade ett gemensamt språk i de avlägset belägna republikerna. Men det beledsagades av att lokala kulturer och kadrer gynnades och så småningom undkom centrums kontroll, genom de oavsiktliga effekterna i ett ”imperium med positiv särbehandling”.⁴⁰ Medan RSFSR –

39 Se i synnerhet Geoffrey Hosking, *Empire and Nation in Russian History*, Waco 1993, s 7–12; ”The Russian National Myth Repudiated”, i Hosking och George Schöpflin, *Myths and Nationhood*, London 1997, s 198–210.

40 Terry Martins berömda begrepp. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca 2001.

som underförstått identifierades med unionens övergripande maktnivåer – centralt tvärtom berövades sitt eget parti, högskolor och andra vanliga republikanska institutioner.

För ryssarna blev resultatet en återupprepning av Romanovperiodens splittrade identitet. I både det tsaristiska och det sovjetiska systemet var nationen underordnad en hierarki som överträffade den. Under olika ideologiska överbyggnader, först enväldet, ortodoxin, folkets integritet (just ”*narodnost*” och inte ”nationalitet”) och sedan den proletära internationalismen, existerade Ryssland bara som en etniskt-kulturell gemenskap bland andra, alltid den mest framträdande men aldrig politiskt fristående. I båda systemen var det nationella medvetandets vingar avklippta. Bland den sena tsaristiska periodens bildade ryssar var dessutom begreppet nation inte bara begränsat uppifrån, utan också utsatt för andra påtryckningar från sidan. Alla större utomeuropeiska samhällen som ställdes inför de västliga industriländernas expansion stod inför dilemmat hur man på bästa sätt skulle undvika att underordnas dem. Var den enda möjligheten att överleva självständigt att snabbt efterlikna dem, eller var det bara vägen till självförstörelse, som bara gick att undvika genom att återupptäcka de inhemska traditionernas djupaste källor, som när de vederbörligen hade renats var det enda som kunde rädda nationen? Men av två skäl blev dilemmat särskilt svårt i Ryssland. Västs framryckning, som löfte eller hot, låg geografiskt mycket nära, och för att bemöta det var de resurser som ärvdes historiskt svaga jämfört med dem som mer avlägset länder hade tillgång till – Kina, Indien eller Japan.⁴¹ Resultatet blev starkare spänningar än på andra ställen, en grundläggande kluvenhet som övergick i en klassisk polarisering. I Ryssland blev konflikten mellan slavofiler och zapadniker [västvännen – öa] mönster för andra samhällen som skulle komma att utsättas för västkapitalismens expansion, men under ett halvt sekel i skarp och mer utdragen form än någon annanstans. Ur dessa spänningar uppstod en häpnadsväckande hög kultur, uppkomsten av den första intelligentsia i historien som var medveten om sig själv som sådan. Ryska författare och tänkare, konstnärer och musiker, genomförde en nationell bedrift som beundrades i hela Europa. Men denna kulturella prakt kunde inte spela någon integrerande roll i ett samhälle där 80% av befolkningen ännu vid sekelskiftet 1900 fortfarande var analfabeter. Det saknades en nationalstat och medborgare med gemensamma rättigheter och allmän skolgång, tillsammans med den moderna arbetsdelningens inbördes förhållanden. I deras frånvaro fick tankar på Ryssland en överdriven intensitet, som om de skulle kunna ersätta nationstillhörighetens vanliga institutioner.⁴² Resultatet blev att definitionen av nationen fick en messiansk vinkling och utnyttjade kristna läror om ett Tredje Rom, folkliga minnen av det Heliga Ryssland och talesätt om den slaviska själen för att utropa Ryssland som bärare av en allmängiltig kallelse att gottgöra en fallen, materialistisk värld med en högre anda av sanning och rättvisa som endast det var i besittning av. Denna sortens uppfattningar – Dostojevskij är ett berömt exempel på det – var aldrig allmängods inom intelligentsian. Men de utgjorde den mest utmärkande tillgången i dess lager av nationella värden, en ideologisk hypomani som uppvägde den politiska vanmakten under tyngden av ett envælde som bara kändes alltför motbjudande. Landets storlek gjorde det berättigat till sådana drömmar.

När tsarismen föll rönt de mystiska drömmarna om Ryssland som mänsklighetens moraliska räddare samma öde som den gamla regimens övriga krimskrams. Men när Stalin väl hade befäst sin makt levde de formella planerna på ett speciellt uppdrag med centrum i Moskva vidare. Socialistiska rådsrepublikernas union (SSSR), som den grundades av Lenin, saknade hänvisningar till något särskilt land eller folk. SSSR var ett revolutionärt väntrum som vilket land som helst kunde ansluta sig till så fort det hade störtat kapitalismen. Under tiden skulle det tjäna som den proletära internationalismens fästning. Men från och med början av 1930-talet genomgick det inhemska landskapet en ideologisk omvandling. Ett annat värde blev nu alltmer obligatoriskt, en symbol som var främmande för Lenin: sovjetisk patriotism. Det var inte rysk nationalism och när regimen var som

41 Detta klargörs bra av Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and its Rivals*, London 2002, s 228–229.

42 För detta, se Tim McDaniels fortfarande klarsynta studie, *The Agony of the Russian Idea*, Princeton 1996, s 22 ff, 160–161.

mest hotad, när Wehrmacht stod just utanför Moskva, var det fortfarande alltför abstrakt för att utgöra det nödvändiga stridsropet mot fienden. Men med tiden blev det en verklighet för många, kanske de flesta, av Sovjetunionens medborgare. Inte heller kunde det finnas någon motsättning mellan de två idealen, 1921 och 1931. För SSSR var inte bara hemland för sina medborgare och krävde deras lojalitet lika naturligt som alla andra moderna stater. Det var också, enligt den officiella formuleringen, ”fosterland för det internationella proletariats och hela världens arbetare”. Precis som i den gamla ”Ryska tanken” en speciell identitet med en allmängiltig uppgift. Arbetarnas fosterland var både en vägledare och ett exempel som skulle leda världen till socialismen.

Fallen stat

I och med Sovjetunionens sammanbrott föll även denna konstruktion samman. När tsarismens och kommunismens övernationella hölje nu var borta, kunde den ryska nationalismen, som på olika sätt hade begränsats av båda, nu till synes utvecklas fritt, som ett naturligt uttryck för en sedan länge hämmad kollektiv identitet på ett område som var befriat från all annan alternativ hängivenhet. Men ända från början fanns det en skugga: befrielsen hade inte kommit inifrån. Det var västs seger under Kalla kriget som hade avskaffat kommunismen. Det var ett verkligt krig som under decennier hade utkämpats mellan två supermakter på det internationella slagfältet med alla vapen utom direkt skottlossning, och det hade slutat med en total amerikansk seger och sovjetiskt nederlag – en utgång som var lika oemotsäglig som Tysklands och Japans kapitulation 1945.

Men efterdyningarna skulle inte bli desamma, eftersom Washington hanterade en framgång som hade uppnåtts utan att de behövde ta till vapen. Det ägde inte rum någon ockupation, som den av Axelmakterna. Utan en Clay eller en MacArthur på plats var kontrollen mindre omfattande. Men medan processen att hitta personer för att bemanna de postfascistiska regimerna i Tyskland och Japan hade varit haltande och komplicerad, samarbetade i Ryssland å andra sidan en hel politisk klass ända från början entusiastiskt med segraren. De klagade sällan över amerikanernas vilja. Det krävdes därför mycket små utgifter för att mildra eller genomdriva den. USA inte bara besparades ockupationskostnaderna, utan Washington kunde också avvara den ekonomiska hjälp som Tyskland och Japan fick för att lägga grunden till sin industriella återhämtning inför kampen mot Sovjetunionen. Nu när kommunismen inte längre existerade krävdes inga sådana försäkringar mot den. I synnerhet som inte bara kommunismen som politiskt och ideologiskt system hade försvunnit, utan också själva motståndarstaten, vars folkliga storhet en gång hade motsvarat USA:s. Efter nederlaget ritades Tysklands gränser om, och landet var under en tid delat, innan det återigen uppstod som det dominerande landet i Europa. Japan behöll inte bara sitt eget territorium utan också större delen av eliten från kriget, för att inte tala om sin kejsare av gudomlig härkomst. Sovjetunionen raderades från kartan.

Det var en oväntad framgång för USA, som ingen på förhand hade tänkt sig som ett av segerns resultat. Bush och Baker, som hade makten 1991, var mer oroliga än hänförda när Sovjetunionen föll samman. Gorbatsjov och Sjevardnadze hade varit trevliga samtalspartners. Men när det väl var ett fullbordat faktum hade den amerikanska säkerhetseliten all anledning att vara nöjda med att deras gamla motståndare hade suddats ut. Kapitalismen hade givit kommunismen som samhällsform nådstöten utifrån. Krossandet av den stat som kommunismen hade givit upphov till var en bonus som skapades inifrån. Med makten över RSFSR som bas, och genom att spela på den ryska förbittringen över bristen på proportionerlig självständighet och tyngd inom Sovjetunionens strukturer, gjorde sig Jeltsin av med Gorbatsjov genom att till hälften uppmuntra och till hälften gå med på upplösningen av Sovjetstaten som hans motståndare fortfarande härskade över, formellt.

Med Jeltsins makttillträde verkade det vara den ryska nationalismens tur. Men även om hans folkliga stöd på vägen till makten berodde på en vädjan till den, så utgjordes hans politiska bas när han väl hade befäst makten av en intelligentsia som stödde honom av andra skäl. Den drevs inte av en

tillgivenhet mot nationalismen utan av beundran för kapitalismen – i en version av *zapadnitjestvo* som skilde sig från tidigare former. I sin 1800-talsversion hade de ryska intellektuella sett väst som en inspirationskälla till ett liberalt, industriellt, parlamentariskt modernt samhälle som tsarismen stod i vägen för. Men inte många lockades av profitkulten och pengarnas centrala roll. I slutet av 1900-talet var demokratin de postmodernas prioriterade frihet, och kretsen kring Jeltsin utnyttjade det. De föredrog att framförallt beskriva sig själva som demokrater. Men den tidens främsta ryska intellektuella, typexempel som kunde observeras när de övertog makten, var demokrater vars styre innebar en förödmjukelse av demokratin. Jeltsin bombade Duman, fixade en ratificering av konstitutionen, ordnade med en utförsäljning av landets välstånd till en handfull oligarker, och berikade sig själv och sina favoriter bortom alla gränser.⁴³ För dem handlade det inte om dessa påfund utan den frigörelse de tjänade – ett oåterkalleligt införande av kapitalismen i Ryssland, efter vilket västs alla andra politiska och sociala välsignelser till sist skulle följa.

I detta projekt hade den ryska nationalismen ingen plats. Landets uppgift var att ansluta sig till väst, inte dröja sig kvar vid något som bara kunde vara bakåtsträvande skillnader från det. Det betydde att genomföra dess vilja, ivrigt om det gick, stoiskt om det behövdes. Jeltsins utrikesminister Kozyrev gjorde Nixon mållös under hans besök genom att säga att Moskva inte hade några andra intressen än västs. Med sådana samtalspartners, som representerade en regering som för sin fortsatta makt var beroende av västs ekonomiska och ideologiska stöd, kunde USA behandla Ryssland lite mindre högtidligt än om det trots allt hade varit ett ockuperat land. När till och med Kozyrev tvekade när han blev tillsagd att det var Moskvas plikt att ansluta sig när Washington hotade att angripa Serbien, anmärkte dåvarande biträdande utrikesministern för Europa, Victoria Nuland: ”Det är sådant som händer när man försöker få ryssar att äta sin spenat. Ju mer man säger att det är bra för dem, ju mer stänger de munnen.”⁴⁴ Hennes dåvarande överordnade, Clintons vän och förtrogne Strobe Talbott, berättar stolt att en av de viktigaste verksamheterna under hans tjänstgöringstid var att ”sköta om denna spenatbehandling” av Ryssland. Så småningom skulle Obama offentligt säga att Putin påminde honom om en ”tjurig tonåring längst bak i klassrummet”. Under den pågående krisen i Ukraina hördes Nuland samråda med USA:s ambassadör i Kiev angående sammansättningen av landets regering, på ett sätt som en amerikansk observatör jämförde med hur en brittisk invånare utfärdade order till en av det koloniala Indiens furstestater.⁴⁵ I fråga om nedlåtenhet eller förakt talar den bakomliggande amerikanska inställningen för sig själv: ve de besegrade.

När Jeltsin lämnade Kreml efter det ekonomiska sammanbrottet 1998, mitt under korruption, kaos och utarmning, befann sig hans nyliberala rådgivare i vanrykte. Som ideologi har kapitalismen aldrig åtnjutit särskilt stort folkligt förtroende eller respekt, och som erfarenhet har den under Tjubais, Gajdar, Nemtsov och resten för de flesta ryssar visat sig vara en prövning snarare än en befrielse. Putin återinförde ordningen och skänkte ekonomisk återhämtning utan att någonsin förkasta kapitalismen, men också utan att tillkännage den som en legitimering av det system han ärvde. Det behövdes naturligtvis marknader men ryssarna hade alltid uppskattat en stark stat. Utomlands betydde det ett slut på Jeltsinerans förödmjukelser. Som en ledande auktoritet på amerikansk utrikespolitik har beskrivit det, skulle Ryssland söka ”respekt, erkännande och ansvar för att upprätthålla ordningen i hela världen.”⁴⁶ För att nå detta mål skulle det göra de anpassningar som krävdes, men dess intressen sammanföll inte automatiskt med västs intressen, och det hade rätt att behandlas på jämlik fot med sina kompanjoner i USA och Europa.

15 år senare har denna strävan misslyckats. Inträngd i ett hörn av ekonomisk kris och västs bojkott

43 Dmitrij Furman, ”Perevernutji istmat? Ot ideologij perestrojki k ideologij ’stroitel’stva kapitalizma’ v Rossij”, *Svobodnaja Mysl*, nr 3, 1995, s 12–25; *Dvizjenje po spiralij*, Moskva 2010.

44 Strobe Talbott, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, New York 2002, s 76.

45 David Rieff, ”Obama’s Liberal Imperialism”, *The National Interest*, 11 februari 2014. För en utskrift av deras samtal, se *NLR* 86, mars-april 2014, s 12–13.

46 Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Lanham 2009, s 305.

har regimen nu fallit tillbaka till den ryska nationalismen som sin ideologiska grundpelare. Under historien har härskarna kunnat vädja till den under krigstider – 1812, 1914, 1941 – men alltid kortvarigt, och överglänst av andra värderingar. Det finns inget sådant krig idag, och inte heller några andra värdesystem. Detta är första gången som en regering i fredstid satsar allt på ren och skär rysk nationalism, till synes varaktigt. Hur sannolikt är det att denna utväg kommer att fungera? När det inrikespolitiska förtrycket ökar, välfärdsutgifterna skärs ner och folkets levnadsstandard sjunker, kommer den utan tvivel att utsättas för påfrestningar. Även om de politiska protesterna i huvudstaden hittills inte haft några effekter på regimen, så skulle den hotas om de sociala protesterna på landsbygden – som sedan 2011 sjuder här och var – skulle sprida sig över landet: den nuvarande vågen av ryska nationella känslor är uppenbarligen mottaglig för yttre tryck från materiella umbäranden. En annan fråga, som kommer att överleva den nuvarande krisen, är dess inre styrka.

Vilka reserver kan den ryska nationalismen utnyttja idag? Om den ortodoxa religionen är föga mer än en fernissa av respektabilitet, ett modeföremål snarare än glöd, medan den finkultur som var hyllad på Sovjets tid har fösts åt sidan av en masskultur med en globaliserad kommersiell karaktär, och regimen egen ”demokratikopia” knappast ger näring till den patriotiska stoltheten, vad återstår då? I grund och botten en paradox. Det imperium som en gång täckte och hindrade nationen har försvunnit men har nu blivit en bärande pelare för dess nutida identifiering: oavsett sitt ursprung eller vad det ledde till är det förgångnas storhet den mest lättillgängliga gemensamma nämnaren för en kollektiv uppfattning av det nuvarande. Minnena är selektiva, precis som i all nostalgi. Men de saknar inte objektiva samband som håller dem vid liv. Ty om Ryssland inte längre utgör grunden till ett imperium så är det inte heller en vanlig nationalstat eller på väg att bli en. Även stympat är det fortfarande ett av världens största länder. Dess befolkning står inte i proportion till denna storlek och står i skuggan av de länder som det jämför sig med, men är ändå en storleksordning större än något land i Europa. Det finns fortfarande kvar koloniala erövringar inom landet, var sjätte medborgare är muslim, av de vars förstaspråk är ryska bor en av sex utanför dess gränser. Inkomsten per capita är högst bland BRIC-länderna*, dess kärnvapenarsenal är bara underlägsen USA:s. För litet för att kvalificera sig som stormakt på jämlik fot med USA eller Kina, eller inom en förutsägbar framtid Indien, för stort för att passa i Europa eller för att kunna hitta sig en plats bland det ”internationella samfundets” andra invånare. Till sin olycka är Ryssland geopolitiskt av mellanstorlek.

För 14 år sedan skrev Georgij Derluguian något som fortfarande är den djupaste insikten om landets situation under det nya seklets gryning:

Den ryska staten står idag på ett kanske unikt sätt inför svåra dilemman, inte bara på grund av att den plötsligt har minskat i storlek, utan också därför att dess främsta tillgångar och traditionella inriktning har tappat i värde. Den globaliserade kapitalismen är en absolut motsats till de byråkratiska handelsimperier som specialiserade sig på att maximera sin militära makt och geopolitiska tyngd – just den strävan som ryska och sovjetiska härskare har varit involverade i sedan sekler tillbaka.

Hur länge skulle detta tillstånd vara?

Marknadsglobaliseringens regim kommer att bestå så länge tre villkor uppfylls: att den senaste ekonomiska expansionen fortsätter, USA behåller sitt ideologiska, diplomatiska och militära herravälde, och den sociala oro som orsakas av marknadens utbredning hålls i schack av välfärds- eller polismetoder. Som läget är idag kan vi troligen ge den nuvarande globaliseringen ytterligare ungefär tio år.⁴⁷

Under tiden har Putins regim försökt överbrygga skillnaden mellan det gamla systemet och det nya:

* BRIC är en förkortning för Brasilien, Ryssland, Indien och Kina (China) – öa.

47 ”Recasting Russia”, *NLR* 12, november–december 2001, s 20–21.

den har på samma gång försökt rusta upp tillgångar och inriktningar som har tappat i värde men inte förlorat all spridning, och har obekymrad om den dominerande makten försökt omfamna marknader som har förringat regimen – genom att försöka stöda både den militära byråkratismen och finanskapitalismen. Denna strävan är en motsättning. Men den återspeglar också Rysslands egendomliga ställning i den nuvarande världsordningen där det inte passar in och där regimen sitter fast utan någon utväg i sikte.